

अध्याय : एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाल बहुजातीय, बहुसाँस्कृतिक तथा बहुभाषिक मुलुक हो । यहाँको भौगोलिक वनावटले पनि भाषिक स्थितिमा प्रशस्त प्रभाव पारेको छ । तराई प्रदेश, पहाडी प्रदेश र हिमाली प्रदेश गरी तीन भागमा बाँडिएको नेपालमा संसारका विभिन्न भाषा परिवार मध्ये चारवटा भाषा परिवारका भाषाहरू बेलिन्छन् (भण्डारी र पौड्याल, २०७२:६६) । नेपालमा बोलिने यी चारवटा परिवारका भाषाहरू मध्ये सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्याले बोल्ने भाषाहरू भारोपेली परिवार अन्तर्गत पर्दछन् । भारोपेली परिवारको नेपाली भाषा प्रायः सबै क्षेत्र र जिल्लाहरूमा फैलिएको छ भने अन्य भाषाहरू खास खास क्षेत्रमा बढी केन्द्रित छन् । वि.सं. २०५८ को जनगणना अनुसार ४८.३१ प्रतिशत जनसङ्ख्याले मातृभाषाका रूपमा र ९० प्रतिशतले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको रूपमा प्रयोग गरेका छन् (भण्डारी र पौड्याल, २०७२:६८) । वि.सं. २०६८ को जन गणना अनुसार नेपाली भाषी वक्ताको सङ्ख्या एक करोड अठार लाख छब्बीस हजार नौ सय त्रिपन्न (१,१८,२६,९५३) अर्थात् ४४.६३ प्रतिशत रहेको छ (शर्मा, २०७०:३९) । नेपालमा भारोपेली भाषा पछि धेरै वक्ताहरूले बोल्ने भाषा परिवार चिनियाँ तिब्बती परिवार हो । यसै परिवार भित्र लिम्बू भाषा पनि एक हो ।

लिम्बू भाषा लिम्बू जातिहरूले बोल्ने भाषा हो । यो भाषा नेपालको पूर्वी पहाडी भेगदेखि भारत, भूटान, वर्माका विभिन्न ठाँउमा बसोबास गर्ने लिम्बू जातिहरूले मातृभाषाका रूपमा बोल्ने गर्दछ । लिम्बू जातिहरू पूर्वका ९ जिल्लाहरू ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, झापा, मोरङ, धनकुटा, तेह्रथुम, सुनसरी र सङ्खुवासभामा प्रमुख जातिका रूपमा रहेका छन् । नेपालका विभिन्न आदिवासीहरू मध्ये लिम्बू पनि एक हो । २०६८ सालको जनगणना अनुसार लिम्बूहरूको जनसङ्ख्या तीन लाख त्रिचालीस हजार छ सय तीन रहेको छ (शर्मा, २०७०:४८) । लिम्बू भाषामा विभिन्न साहित्यिक तथा ऐतिहासिक रचनाहरू साथै पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशन हुँदै आइरहेका छन् । हाल प्राथमिक विद्यालय तहमा ऐच्छिक विषयको रूपमा लिम्बू भाषा (आनी वान) सिरिजङ्गा लिपिमा पठनपाठन भैरहेको छ ।

नेपालका मेची र कोसी अञ्चलका ९ जिल्लाहरूमा बोलिने लिम्बू भाषाका भौगोलिक विविधता, सामाजिक, साँस्कृतिक विच्छेदका कारणले चारवटा क्षेत्रीय भेदहरू रहेका छन् (चेम्जोङ, २०५९:१०) । ती चार भाषिका मध्ये बोधगाम्यताका दृष्टिले मानक भाषिका पाँचथर भाषिकालाई

मानिन्छ । लिम्बू भाषालाई मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने लिम्बू विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्दा लिम्बू विद्यार्थीहरूले आफ्नो मातृभाषाका प्रभावका कारण नेपाली भाषा बोल्दा र लेख्दा स्वभाविक रूपमा त्रुटिहरू गर्दछन् । नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा, सञ्चारको भाषा, शिक्षाको भाषा भएकोले मातृभाषीहरूले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाको रूपमा अनिवार्य सिक्नुपर्ने वाध्यात्मक अवस्था रहेको छ । यस अवस्थामा लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित अध्ययनहरू निकै पहिलेबाट हुदै आएका छन् । त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय (एम.एड.) तह उत्तिर्ण गर्ने प्रयोजनका लागि पनि यस्ता अध्ययनहरू भएका भए पनि पर्याप्त भने छैनन् । यसर्थ विगतमा भएका अध्ययन विश्लेषणको समेत खोजमूलक अध्ययन गर्दै यो शोध अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएकोछ ।

१.२.समस्या कथन

यो अध्ययन अनुसन्धान निम्न लिखित समस्यामा केन्द्रित रहेको छ ।

क) लिम्बू भाषामा के कस्ता व्याकरणिक कोटिहरू छन् ।

ख) व्याकरणिक कोटिका आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाबीच के कस्ता समानता र भिन्नता छन् ।

१.३.अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

प्रस्तुत अध्ययनमा लिम्बू र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन भन्ने शीर्षक रहेको छ । यस अध्ययनबाट लिम्बू भाषाको स्वरूप तथा विशेषता जान्न मद्दत मिलेछ । नेपाली भाषासँग लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययनबाट यी दुवै भाषाहरूका बीचमा रहेका समानता र भिन्नताहरू अवगत हुनेहुँदा शैक्षिक दृष्टिले यो अध्ययन महत्त्वपूर्ण रहेको छ । यसका साथै सञ्चार माध्यम,पत्रपत्रिका आदिमा लिम्बू भाषाको सही रूप प्रयोग गर्न यस अध्ययनले मद्दत गर्दछ ।

कुनै पनि समस्याका समाधानका लागि त्यसका कारणहरू खोज्नु आवश्यक मानिन्छ । दोस्रो भाषा सिकाईमा पहिलो भाषाले प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारेको हुन्छ । यसरी कुनै पनि वक्ताले लक्षित भाषा प्रयोग गर्दा मातृभाषा वा स्रोत भाषाले के कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ त्यसको खोजी गरी लक्षित भाषामा देखिएका कठिनाईहरू पूर्वानुमान गर्नका लागि यस अध्ययनको औचित्य रहेको देखिन्छ ।

यो अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षले नेपाली भाषा र फरक भाषा परिवारको लिम्बू भाषा बीचको समानता भिन्नता तथा विमातृभाषी लिम्बू विद्यार्थीहरूलाई निम्न किसिमका सहयोग पुर्याउने हुँदा यस अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको देखिन्छ :

-)] नेपाली भाषा र लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित भएर सिक्न, बुझ्न, पाठक तथा अध्ययनका लागि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुर्याउन,
-)] नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाबीच व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन सम्बन्धी सहयोग पुर्याउन,
-)] लिम्बू भाषाको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निर्माणका लागि सहयोग पुर्याउन,
-)] लिम्बू भाषा (मातृ) संरक्षण तथा सम्बर्धनका लागि सहयोग पुर्याउन ,
-)] लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका विविध विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने शोधार्थीहरूका लागि आधारभूमि निर्माण गर्न,
-)] लिम्बू भाषा प्रति वक्ताहरूलाई आकर्षण गर्न मार्गनिर्देश गर्ने भएकोले यस अध्ययनको औचित्य रहेको देखिन्छ ।

१.४. अध्ययनको उद्देश्य

यो अध्ययन अनुसन्धान निम्नलिखित उद्देश्यमा केन्द्रित रहेकोछ :

- क) लिम्बू भाषाका व्याकरणिक कोटिहरू औल्याउनु,
- ख) व्याकरणिक कोटिका आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका बीच समानता र भिन्नता प्रस्तुत गर्नु ।

१.५ अध्ययनको परिसीमा

लिम्बू भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको सामान्य परिचय दिइएकोछ । त्यसपछि, नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको (लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, आदर, भाव, पक्ष, कारक, ध्रुवीयता) तुलना गरी समानता र भिन्नता पहिल्याइएको छ । यस्ता पक्षहरू यसका सीमा मानिएको छ ।

१.६ पारिभाषिक शब्द

तुलनात्मक अध्ययन : दुई वा सो भन्दा बढी भाषाहरूको समानता र भिन्नता बीचको अध्ययन

लिम्बू भातृभाषी : मातृभाषा लिम्बू भएको

व्याकरणिक कोटि : लिङ्ग, वचन, पुरूष, काल, पक्ष, कारक, वाच्य, भाव र स्वरूपका आधारमा शब्दमा गरिने रूपायन प्रक्रिया

अध्याय : दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा तथा धारणात्मक संरचना

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली भाषा र अन्य भाषाका बीचमा व्याकरणिक कोटिको अध्ययन नभएका होइनन् तर लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन भन्ने शीर्षकमा अनुसन्धान भएका पाइँदैनन् । नेपाली भाषा र अन्य भाषा जस्तै: थारू भाषा, मैथिली भाषा, गुरूड भाषा, मगर भाषा, माहेश्वरी भाषा, भाँगाड भाषा जस्ता शीर्षकहरूमा अनुसन्धान भएका पाइन्छन् । माथिका भाषा र भाषिकामा व्याकरणिक कोटिको अध्ययन, व्यतिरेकी अध्ययन, तुलनात्मक अध्ययन नेपाली भाषासँग गरिएको पाइन्छ, भने लिम्बू भाषाका बारेमा पनि अध्ययनहरू गरेको पाइन्छ, तर व्याकरणिक कोटिका आधारमा नेपाली भाषासँग तुलनात्मक अध्ययन चाँहि भएको पाइँदैन । तसर्थ यस शोधशीर्षकले नवीन विषयलाई प्रस्तुत गर्नेछ :

गिरी (२०६०) द्वारा 'थारू भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययनमा थारू भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरूष, काल तथा आदरका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन' गरिएको पाइन्छ । यस आधारमा थारूभाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा लिङ्ग, वचन, पुरूष र क्रियापदमा त्रुटिक्षेत्र रहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ ।

बोहरा (२०६१) द्वारा 'बभाङ्गी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन'मा भाषिका र यसका भेदहरू, भाषिका र नेपाली भाषाका नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाको रूपायन प्रक्रियाको तुलना गरी व्याकरणिक व्यवस्थाका दृष्टिले खासै फरक नभएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

रेग्मी (२०६७) द्वारा 'कक्षा ६ मा अध्ययनरत लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन' शीर्षकमा एक अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य (क) कक्षा ६ मा अध्ययनरत लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरू पत्ता लगाउने (ख) त्रुटिका कारणहरू पत्ता लगाउने (ग) त्रुटि निराकरणका उपायहरू प्रस्तुत गर्नु रहेको छ । अध्ययनमा क्षेत्रीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । निष्कर्षमा विद्यार्थीहरू वाक्य गठन अन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरूष र आदर सम्बन्धी वस्तुगत,

सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक, स्वतन्त्र लेखन र अनुवाद गरी चार किसिमका प्रश्न निर्माण गरी प्रयोगद्वारा प्राप्त नतिजाका आधारमा निष्कर्ष निकालिएको छ ।

खतिवडा (२०६८) द्वारा 'व्याकरणिक कोटिका आधारमा नेपाली र भाँगड भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन प्रस्तुत गरिएकोछ । यस अध्ययनको उद्देश्य (क) भाँगड भाषाको भाषिक स्थिति पत्ता लगाउने (ख) रूपायनिक कोटिका आधारमा भाँगड र नेपाली भाषाको अध्ययन गर्ने (ग) रूपायनिक कोटिका आधारमा दुई भाषाबीचका समानता र भिन्नता पत्ता लगाउने (घ) दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने क्रममा भाँगड भाषी विद्यार्थीले गर्ने त्रुटि पत्ता लगाउने रहेको छ । त्यस अनुसन्धानमा भाँगड भाषा सम्बन्धी सामग्री संकलन गरी शोधकार्य पूरा गर्न प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका सामग्री सङ्कलन गरी वर्णनात्मक र तुलनात्मक विधिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । शोधकार्यको संरचनालाई हेर्दा व्यतिरेकी अध्ययनलाई लिइएको छ र निष्कर्षमा भाँगड भाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरमा त्रुटि गर्ने निष्कर्ष निकालिएको पाईन्छ ।

धिताल (२०६९) द्वारा 'कक्षा ८ मा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली सिक्दा पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण' शीर्षकमा एक अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य (क) कक्षा ८ का लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु (ख) त्रुटिका कारणहरू पत्ता लगाउनु (ग) निराकरणका उपायहरू प्रस्तुत गर्नु रहेको छ । क्षेत्रीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको यस अध्ययनमा लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूलाई नमूना छनौट गरी प्रश्नहरूको निर्माण तथा प्रयोगबाट नतिजाका आधारमा त्रुटिहरूको वर्णन, विश्लेषण तथा वर्गीकरण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

खतिवडा (२०७१) द्वारा 'खवास बोली र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण' शीर्षकमा अध्ययन प्रस्तुत गरिएकोछ । यस अध्ययनको उद्देश्य (क) खवास बोलीको भाषिक स्थिति पत्ता लगाउने (ख) कोटिको आधारमा खवास बोली र नेपाली भाषाको अध्ययन गर्ने (ग) रूपायनिक कोटिका आधारमा खवास बोली र नेपाली भाषाबीचका समानता र भिन्नता पत्ता लगाउने रहेकोछ । क्षेत्रीय अध्ययन विधिबाट सामग्री सङ्कलन गरी प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका साथै वर्णनात्मक र तुलनात्मक विधिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनको संरचनालाई हेर्दा व्यतिरेकी विश्लेषणमा आधारित रहेकोछ । निष्कर्षमा व्याकरणिक धारा, लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयताका आधारमा नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको रूपायन हुन्छ, ती कोटिलाई अध्ययन गर्दा खवास बोली र नेपाली भाषामा

ध्रुवीयताका आधारमा समानता र अरु सबै कोटिहरूको रूपायनमा असमानता पाउन सकिने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

बास्तोला (२०७०) र आड्डेम्बे (२०७२) द्वारा पनि लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूको स्तरीय नेपाली वाक्यगठन र पदसङ्गति गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा क्षेत्रीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । उक्त शोधकार्यहरूमा लिङ्ग, वचन, पुरूष, आदर, काल, पक्ष जस्ता व्याकरणिक पक्षहरूमा त्रुटिहरू गर्ने गरेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

लखोटिया (२०७०) द्वारा 'माहेश्वरी र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन प्रस्तुत गरिएकोछ । यस अध्ययनको उद्देश्य (क) माहेश्वरी जाति र भाषाको सामान्य परिचय दिनु (ख) माहेश्वरी भाषाको व्याकरणिक कोटिहरू औल्याउनु (ग) व्याकरणिक कोटिका आधारमा माहेश्वरी भाषा र नेपाली भाषाका बीच समानता र भिन्नता प्रस्तुत गर्नु रहेको छ । उक्त शोधकार्य पूरा गर्न माहेश्वरी भाषा सम्बन्धी सामग्रीहरूको सङ्कलन गरी प्राथमिक र द्वितीयक सामग्रीको अङ्गकार गर्दै सङ्कलित सामग्रीलाई विवरणात्मक, वर्णनात्मक र तुलनात्मक पद्धतिको अवलम्बन गरी विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा नेपाली र माहेश्वरी भाषा दुवैमा प्रयुक्त व्याकरणिक कोटिहरूमा लिङ्ग, वचन, पुरूष, भाव, कारक र वाच्य व्यवस्थामा समानता देखिने र क्रियाको वचन भेद र क्रियापदको लिङ्ग व्यवस्थामा भिन्नता रहेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएकोछ ।

यसरी नेपाली भाषा र अन्य भाषा तथा भाषिका सम्बन्धी विभिन्न विद्वान, अनुसन्धानकर्ता, खोजकर्ता तथा शोधार्थीहरूले थुप्रै अध्ययनहरू गरेको पाईन्छ । यसै क्रममा माथिका अनुसन्धानहरूमा नेपाली भाषा र अन्य भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन, स्तरीय नेपाली (भाषा) वाक्यगठन र पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गरेको पाईन्छ भने नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन नभएको यो शीर्षक अरुसँग सम्बन्धित भएर पनि मौलिक रहेकोछ । यो सुनसरी जिल्लाको लिम्बू भाषाप्रति चासो राख्ने जो कोहीका लागि पनि उपायोगी हुनेछ ।

प्रस्तुत शोधपत्र पूर्व व्याकरणिक कोटिका आधारमा खतिवडा (२०६८), लखोटिया (२०७१), रेग्मी (२०६७), धिताल (२०६९), गिरी(२०६०), बोहोरा (२०६१) बास्तोला (२०७०) र आड्डेम्बे (२०७२) ले शोधकार्य सम्पन्न गरेको पाइन्छ । यीमध्ये पहिलो, दोस्रो, तेस्रो र आठौँ शोधार्थीहरूले वाक्य गठनसँग सम्बन्धित त्रुटिहरूको अध्ययन गरेको पाइन्छ । चौथो, पाचौँ र सातौँ क्रमशः लिङ्ग, वचन, पुरूष, कारक, विभक्ति, काल, आदर, पक्ष, भाव, वाच्य निषेधनसँग सम्बन्धित

व्याकरणिक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन र तुलनात्मक अध्ययन गरेको पाइन्छ भने पहिलो र पाँचौ शोधार्थीहरूले पनि व्यतिरेकी अध्ययन गरेको पाइन्छ । तर लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन कसैले पनि गरेको पाइदैन । यस अर्थमा उक्त अध्ययन अन्य अध्ययन भन्दा भिन्न र मौलिक रहेको छ ।

२.२ पूर्वकार्यको उपयोगिता/कार्यान्वयन

शोधकार्य अनुसन्धान विभिन्न प्रयोजनका लागि गरिन्छ । यस अनुसन्धान शिक्षा शास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह उत्तिर्ण गर्ने प्रयोजनका लागि गरिएकोछ । यहि प्रयोजनका क्रममा शोधार्थीहरूले थुप्रै अनुसन्धानहरू सम्पन्न गरेका छन् । प्रस्तुत अध्ययनको शीर्षक लिम्बू र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन रहेकोछ । यो भन्दा अगाडिका शोध अनुसन्धानमा शोधार्थीहरूले नेपाली भाषासँग अन्य भाषाको तुलना र व्यतिरेकी अध्ययनहरू गरेको पाइन्छ, जस्तै, सङ्गीता लखोटियाद्वारा माहेश्वरी र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकमा व्याकरणिक कोटिको सैद्धान्तिक कुराहरू राखिएकोछ । दैवप्रसाद खतिवडाद्वारा व्याकरणिक कोटिको आधारमा नेपाली र भाँगड भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन शीर्षकमा व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गरिएकोछ । हरिप्रसाद खतिवडाद्वारा खवास बोली र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण शीर्षकमा व्यतिरेकी कोटिको आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषणको संरचनालाई आधार मानिएको पाइन्छ । यसर्थ यो अनुसन्धान अरु भन्दा भिन्न तर सम्बन्धित भएर पनि मौलिक रहेकोछ ।

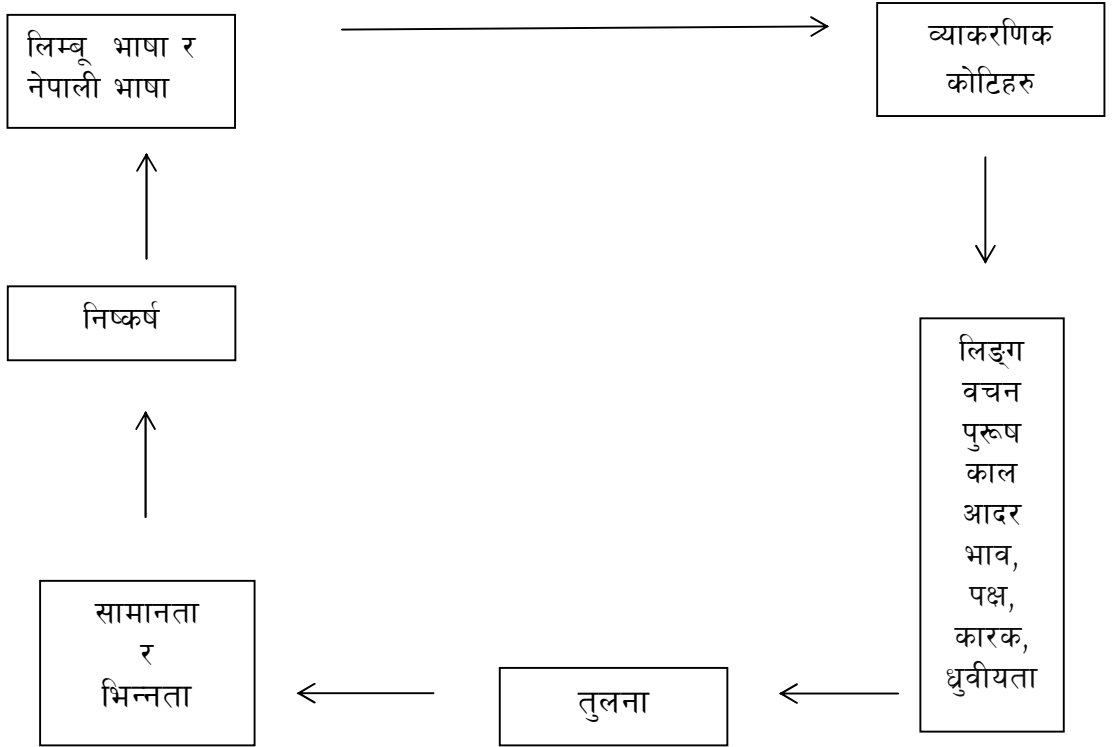
प्रस्तुत अनुसन्धानमा प्रारूप निर्माणका लागि समस्या चयन, उद्देश्य निर्धारण, अध्ययनको संरचना, सामग्री विश्लेषण लगायतका निम्ति विभिन्न शोधार्थीहरूको शोध अनुसन्धानलाई पूर्वकार्यका रूपमा लिएर उक्त अनुसन्धानको प्रारूप निर्माण गरिएकोछ । लखोटिया(२०७०)द्वारा गरिएको अनुसन्धानका आधारमा प्रस्तुत अनुसन्धानको प्रारूप निर्माण गरिएकोछ । समस्या चयनका आधारमा हेर्दा लखोटिया र खतिवडाद्वारा गरिएको अनुसन्धानलाई आधार बनाइएकोछ । उद्देश्य निर्धारणका आधारमा हेर्दा खतिवडाका अनुसन्धानलाई आधार मानिएकोछ । त्यस्तै अध्ययनको संरचना हेर्दा लखोटियाद्वारा गरिएको अनुसन्धानलाई आधार मानिएकोछ । अन्त्यमा सामग्री विश्लेषणको लागि खतिवडा र लखोटियाका अनुसन्धानहरूलाई मूल आधारका रूपमा हेरिएकोछ । त्यसैगरी यस अनुसन्धानका लागि लखोटिया, खतिवडा, खतिवडा बाहेक रेग्मी, आइडेम्बे, धिताल र वास्तोलाद्वारा गरिएको शोध अनुसन्धानलाई पनि पूर्वकार्यका रूपमा लिएर विशेष उपयोगिका साथ सम्पन्न गरिएकोछ ।

२.३ सैद्धान्तिक/धारणात्मक संरचना

प्रस्तुत अध्ययनमा व्याकरणिक कोटिको सैद्धान्तिक पक्षलाई अध्ययन विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार बनाइएकोछ, अर्थात व्याकरणिक कोटिसँग सम्बन्धित मान्यताहरूलाई सैद्धान्तिक आधार बनाइएकोछ । यस सन्दर्भमा लिङ्ग, वचन, पुरूष, काल, आदर, भाव, पक्ष, कारक, ध्रुवीयता व्याकरणिक कोटिहरूसँग सम्बन्धित सिद्धान्तलाई यस अध्ययनमा उपयोग गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययन लिम्बू र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन रहेकोछ । यस अध्ययनमा व्याकरणिक कोटिहरू (लिङ्ग, वचन, पुरूष, काल, आदर भाव, पक्ष, कारक, ध्रुवीयता) का आधारमा अध्ययन गरिएकोछ । उक्त अनुसन्धानको संरचना निम्न किसिमको रहेको छ ।

तालिका नं. १

माथिका संरचनाका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिहरू (लिङ्ग, वचन, पुरूष, काल, आदर, भाव, पक्ष, कारक, ध्रुवीयता) लाई लिएर प्रस्तुत शोधकार्यमा लिम्बू र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय : तीन

अध्ययनको प्रक्रिया/विधि

३.१ अध्ययनको संरचना

“लिम्बू र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन” शीर्षक रहेको यस अनुसन्धान क्षेत्रीय विधिमा केन्द्रित रहेर तयार गरिएकोछ । उक्त अनुसन्धान गुणात्मक प्रकृतिको रहेकोछ । यसका साथै प्राथमिक र द्वितीयक सामग्रीको अङ्गीकार गर्दै सामग्री सङ्कलन गरी सङ्कलित सामग्रीलाई विवरणात्मक, वर्णनात्मक र तुलनात्मक पद्धतिको अवलम्बन गरी विश्लेषण गरिएकोछ । प्रस्तुत शोधकार्यलाई पूर्ण रूप दिनका लागि सम्बन्धित लिम्बू भाषी समुदायमा रहेर मूल्याङ्कन गरिएकोछ । आवश्यकता अनुसार विषयविज्ञ तथा शिक्षकहरूबाट सल्लाह र सुझावहरू लिएर यो अनुसन्धान तयार गरिएको छ ।

३.२ जनसंख्या र नमूना

क्षेत्रीय अध्ययन विधिमा आधारित यस अध्ययनका लागि उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले लिम्बू मातृभाषी समुदायलाई नमूनाको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.३ नमूना छनौट प्रक्रिया

यस अध्ययनका लागि आवश्यक सामग्री सङ्कलन गर्न नमूना छनौट गर्दा सोद्देश्यपूर्ण नमूना छनौट प्रक्रिया पद्धति अपनाइएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन

प्रस्तुत अध्ययनका निम्ति प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतका साधनको प्रयोग गरिएकोछ । उक्त अध्ययनका क्रममा सङ्कलनका निम्ति प्रयोग गरिएका प्रश्नावलीहरूलाई परिशिष्टमा उल्लेख गरिएको छ ।

३.४.१ प्राथमिक स्रोत

प्राथमिक स्रोतको रूपमालिम्बू भाषी समुदाय रहेको छ ।

३.४.२ द्वितीयक स्रोत

द्वितीयक स्रोत अन्तर्गत पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेखहरू, पुस्तकहरू र प्रकाशित र अप्रकाशित लेखहरू साथै क्षेत्रीय विधिको अवलम्बन गरी आवश्यक अनुसार पुस्तकालीय विधिको अवलम्बन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययनका लागि लिम्बू भाषी वक्ता, लिम्बू भाषी समुदायलाई तथ्याङ्क सङ्कलनको क्षेत्र मानी लिम्बू भाषी विशेषज्ञसँग व्याकरणिक कोटिका अध्ययन तथा अनुसन्धानात्मक छलफल गरी नेपाली र लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन समेत गरिएकोछ । यसका साथै व्याकरणिक कोटिको आधारमा प्रश्नावली तयार गरी उक्त समुदायका लिम्बू भाषी वक्तालाई लिखित रूपमा व्याकरणिक कोटिको तुलना गर्न लगाई उनीहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई विभिन्न आधारमा विश्लेषण गरिएकोछ । यसका साथै लिम्बू जाति वा लिम्बू भाषाका विषयमा प्रकाशित पत्रपत्रिकाहरू,समीक्षात्मक लेखबाट प्राप्त तथ्यलाई समेत आधार मानिएकोछ । त्यसैगरी लिम्बू भाषाको संरक्षणमा लागेका व्यक्तिहरूको सल्लाह सुझावबाट प्राप्त तथ्यहरूलाई समेत आधार मानिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या प्रक्रिया

प्रस्तुत अनुसन्धानका लागि विभिन्न कोणबाट व्याख्या विश्लेषण गरिएकोछ । उक्त अनुसन्धानात्मक तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा विवरणात्मक, वर्णनात्मक र तुलनात्मक विधिहरूको प्रयोग गरिएकोछ । नेपाली र लिम्बू भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलना गरी प्राप्त परिणामका आधारमा तथ्याङ्क शास्त्रीय विधिद्वारा प्राप्त तथ्याङ्कलाई तालिकामा राखि परिमाणात्मक र गुणात्मक रूपमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय : चार

नेपाली र लिम्बू भाषाका व्याकरणिक कोटिका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन

४.१ लिम्बू भाषाको परिचय

लिम्बू नेपालको एक प्रमुख मङ्गोल जनजाति हो र त्यसै जातिले बोल्ने भाषालाई लिम्बूभाषा भन्दछन् । पूर्वी नेपालको भाषिक सर्वेक्षण अनुसार लिम्बूभाषा पूर्वी किराँती उपवर्गमा पर्छ । किराँत प्राचीनकालदेखि नै विभिन्न विद्वानहरूले उल्लेख गरेको प्रमुख हिमाली जाति हो । लिम्बू किराँतीहरूमा स्पष्ट रूपमा आफ्नो छुट्टै पहिचान भएको जाति भनिन्छ । परम्परागत रूपमा सम्पूर्ण किराँत क्षेत्रलाई वल्लो किराँत र माझ किराँत र पल्लो किराँतमा विभाजन गर्ने चलन छ । लिम्बूहरूको मूल थलो चाहिँ पल्लो किराँत हो । पल्लो किराँत भन्नाले नेपालको कोशी र मेची अञ्चलको पहाडी भाग (तेह्रथुम, धनकुटा, सङ्खुवासभा, ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, सुनसरी र मोरङको उत्तरी भाग) अनि भारतको दार्जिलिङ र सिक्किम पर्दछन् अर्थात् अरुण र टिस्टा नदीको पहाडी भाग नै लिम्बूहरूको मूल थलो मानिन्छ । बसाइ गरेर चाहिँ आज लिम्बूहरू नेपालमा मोरङ, सुनसरी तथा झापा जिल्लाको तराई, काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर जिल्ला र नेपालबाहिर म्यानमार (बर्मा), भुटान र भारत डुवर्स, आसाम, मेघालय, नागल्याण्ड र मनिपुरमा पनि उल्लेखनीय सङ्ख्यामा बसोबास गर्छन् (चेम्जोङ, २०५९ : ९) । वि.सं. २०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा लिम्बूहरूको कुल जनसङ्ख्या १.२९ (३,४३, ६०३) छ ।

लिम्बू शब्दको व्युत्पत्ति लिम्बूभाषाका आधारमा किटानसाथ गर्न सकिएको छैन । इमानसिङ चेम्जोङ (२०३१) ले चाहिँ लिम्बूवान शब्दको व्युत्पत्ति लि + आवु + वान (= धनुले जितेको देश) गरेका छन् । लिम्बू भाषा र लिपिको सुरू कहाँबाट भयो भन्ने बारेमा 'सामाजिक मुन्धुमले' भनेका छन् : जुन दिन सृष्टि भयो त्यहि दिनबाट लिम्बू भाषा लिपिको सुरूवात भएको हो । लिम्बू भाषाले कार्य सहितको शब्द बोल्दछ । त्यसैले यो भाषा वैज्ञानिक मानिन्छ ; जस्तै :
इक्सा - पृथ्वी

इक्सादिङ खाम्वेक - घुमेको (गोलाकार) पृथ्वी

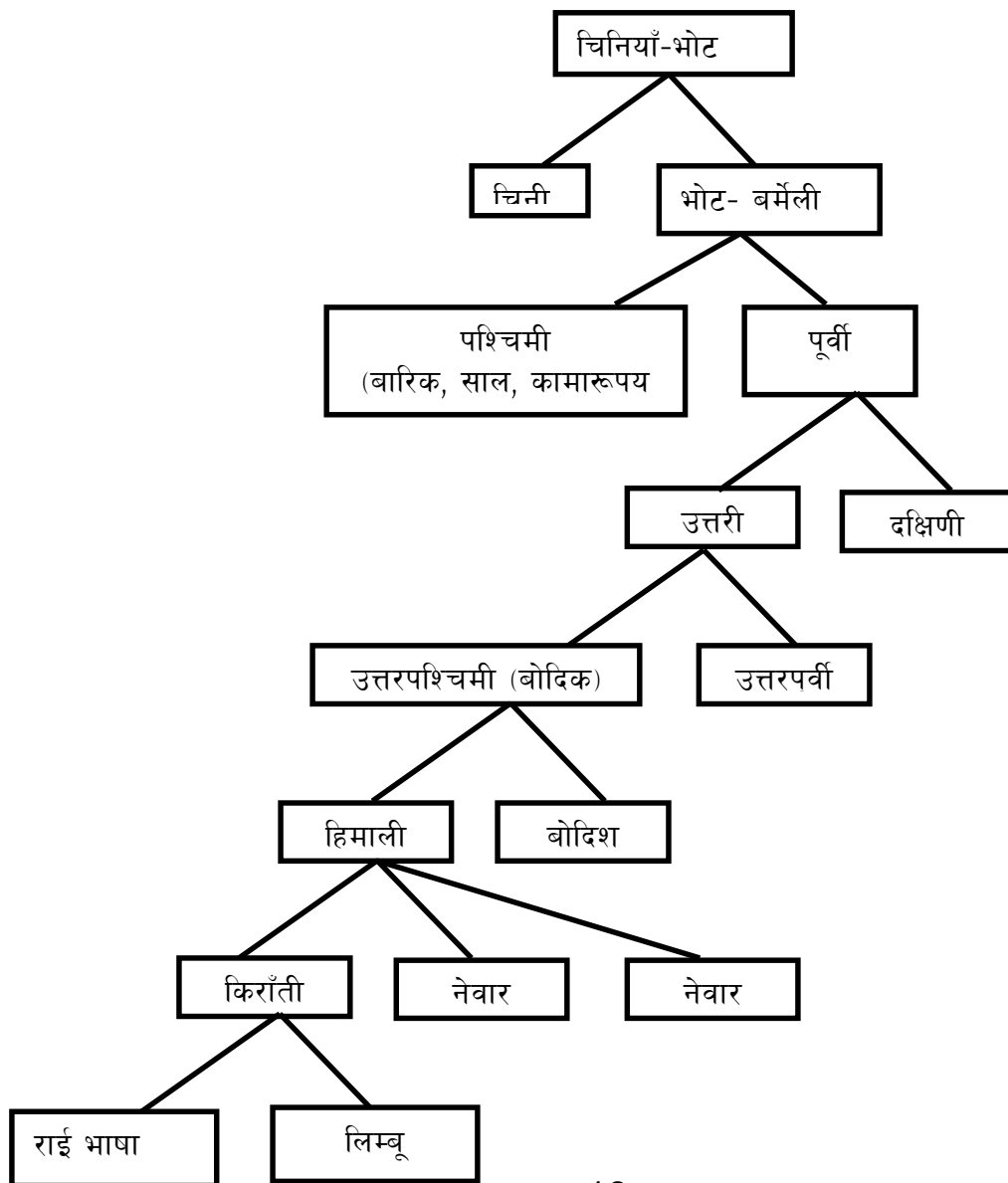
तर लिम्बू भाषा समय कालखण्ड अनुसार हराउँदै, निस्कदै गर्ने भएको हुँदा यो लिपिलाई जोगाइ राख्न विभिन्न समय-समयमा युग पुरूषहरूले जन्म लिइरहेको पाइन्छ । सृष्टि पछि लेनुहाङ, त्यसपछि येहाङ, येहाङले आठवटा नियमहरू दिएका छन् । त्यसै आठवटा नियमबाट

संसारको निती चलेको पाइन्छ । फाइदेनहाड, माबोहाड, श्रीजङ्गाहाडले विशेष संरक्षण गरेका छन् । त्यसैले 'सिरिजङ्गा लिपि' पनि भन्ने गरेका छन् । लिम्बूहरू आफूलाई याक्थुड्वा वा याक्थुड्वा र लिम्बू भाषालाई याक्थुड-पा.न् वा याक्थुड्वा पा:न् भन्दछन् (चेम्जोड, २०५९ : ९) ।

लिम्बू भाषा र भाषिका

नेपालभित्र चारवटा भाषा-परिवारको भाषा बोलिन्छन् (क) भारोपेली, (ख) भोट-बर्मेली, (ग) आग्नेय र (घ) द्रविड । नेपालमा बोलिने भाषाहरूको सङ्ख्या एक सय तेइस (१२३) रहेकोछ । लिम्बू चाहिँ भोट-बर्मेली परिवारको पूर्वीय शाखा अन्तर्गत बोदिक (Bodic) उपशाखाको परिवारको पूर्वीय किराँती भाषा हो (चेम्जोड, २०५९ : १०) ।

तालिका नं. २

टिस्टादेखि अरूण नदीसम्म उल्लिखित लिम्बूहरूका मूलथलामा भएका नदी खोला र विकट डाँडाहरूले लिम्बूभाषालाई आधारभूत रूपमा निम्नलिखित चार भाषिकामा बाँडेका छन् :

- क) पाँचथरे : यो भाषिका नेपालमा ताप्लेजुङको याङ्रोक्, धनकुटाको चौबीस थुम तथा इलाम र पाँचथर जिल्लामा अनि विदेशका माथि उल्लिखित ठाउँहरूमा पनि बोलिन्छ । यसै भाषिकाले मानक भाषिका (Standard dialect) को दर्जा पनि पाएको छ । लेखन, प्रकाशन, पठन-पाठन र बोधगम्यताका दृष्टिले यो भाषिका नै अगाडि छ ।
- ख) फेदापे : यो भाषिका मूलतः तेह्रथुम जिल्लामा बोलिन्छ । मानक भाषिका भएका कारणले पाँचथरे भाषिका बोल्ने र लेखपढ गर्ने लिम्बूहरू धेरै भए पनि एकै चक्लामा लिम्बूहरूको सबैभन्दा ठूलो जनसङ्ख्याले बोल्ने भाषिका फेदापे नै हो ।
- ग) तमरखोले : यो भाषिका वर्तमान ताप्लेजुङ जिल्लामा र विशेषतः तमरखोला र त्यसका सहायक मेवा/मैवा खोला उपत्यकामा लिम्बूहरूको ठूलो जनसङ्ख्याले बोल्ने अर्को भाषिका हो ।
- घ) छथरे : यो भाषिका मुख्यतः धनकुटा जिल्लाका ताङ्खुवा, हात्तिढुङ्गे, भिरगाउँ र बन्चरे र तेह्रथुमका दक्षिण-पश्चिमी क्षेत्रमा पर्ने दाङ्गाप्पा, छथर-पोखरी, हमरजुङ र ओखरबोटेतिर बोलिन्छ ।

छथरे भाषिका चाहीं अरू भाषिका भन्दा फरक छ, त्यसैले पारस्परिक बोधगम्यताका दृष्टि छथरेबाहेक अरू भाषिका धेरै नजिक छन् । अरू भाषिका बोल्नेलाई छथरे भाषिका बोल्ने लिम्बूहरू अरू भाषिका बुझ्दछन् र बोल्न पनि सक्छन् (चेम्जोङ, २०५९ : १०, ११) ।

४.२ लिम्बू भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरू

व्याकरणका दृष्टिले लिम्बू भाषा अरू भोट-वर्मेली भाषा सरह अश्लिष्ट योगात्मक भाषा हो । यसको अर्थ लिम्बू भाषामा लाग्ने सबै उपसर्ग र प्रत्ययहरूको छुट्टा-छुट्टै अर्थ वा कार्य हुन्छ । लिम्बू भाषा एउटा एकाक्षरी भाषा हो अर्थात् यस भाषाका हरेक अक्षरको स्वतन्त्र अर्थ हुन्छ (चेम्जोङ, २०५९, २३) । लिम्बू भाषाको शब्दवर्गका विकारी पदहरूको रूपावलीमा व्याकरणात्मक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, कारक, आदर.....आदि) हरूको अभिव्यक्ति हुन्छ । उक्त भाषा पनि योगात्मक रूपायनिक देखिएकाले यसमा नामिक (नाम, सर्वनाम, विशेषण, धातु वा क्रियात्मक) रूपहरूको व्याकरणिक कोटिहरूमा रूपावली बनेको देखिन्छ ।

लिम्बू भाषाका व्याकरण अरू भाषाको भन्दा भिन्न रहेको देखिन्छ । लिङ्ग, वचन, पुरूष, काल, भाव, पक्ष र आदरका आधारमा हेर्दा प्रष्ट हुन्छ । लिम्बू भाषाका व्याकरण अनुसार लिङ्गलाई हेर्दा लिङ्ग चार प्रकारको पाइन्छ । वचन पनि नेपाली भाषाका व्याकरण जस्तो नभएर एकवचन, द्विवचन र बहुवचन गरी तीन प्रकारका रहेको देखिन्छ । द्विवचन जनाउने प्रत्यय 'सि'(छि) छ भने '-नि' प्रत्ययले बहुवचन जनाउँछ (चेम्जोङ, २०५९ : २५) । व्याकरणकै आधारमा लिम्बू भाषामा तीन वटा उपसर्गले उत्तम पुरूष, मध्यम पुरूष र अन्य पुरूष बुझाउँछन भने भूत र अभूत गरी दुई प्रकारका काल रहेको देखिन्छ ।

लिम्बू भाषा एउटा जटिल सार्वनमिक भाषा मानिन्छ । भारोपेली भाषामा जस्तो कर्तृवाच्य र कर्मवाच्यको भेद लिम्बू भाषामा पाइदैन भने समास रचनाले लिम्बू भाषा समृद्ध रहेको पाइन्छ । त्यसै गरी लिम्बू भाषामा संयुक्त क्रियाको संरचना पनि पाइन्छ, जसमा बीस वटा जति रञ्चक क्रियाहरूले आफ्नो मौलिक अर्थ छाडेर मुख्य क्रियापछि जोडिएर अतिरिक्त अर्थ दिन्छन् । त्यस्तै नाम र विशेषणको पदसङ्गतिका आधारमा लिम्बूभाषामा सीमित रूपमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको भेद पाइन्छ ; जस्तै : चुक्पा ख्यामा = सानो कुकुर

चुक्पा ख्यामा = सानो कुकुरी

(चेम्जोङ, २०५९ : २७)

४.२.१ लिङ्ग

स्त्री, अस्त्री, मानवीय, मानवेत्तर, स्थूल, सुक्ष्म आदि पक्षलाई बुझाउने व्याकरणिक कोटिलाई लिङ्ग भनिन्छ (न्यौपाने र न्यौपाने, २०६३ : ९३) । नेपाली व्याकरणको अध्ययनमा लिङ्गलाई स्त्री, अस्त्रीको रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसबाट वस्तुलाई चिनिन्छ वा वस्तुको प्रकृतिलाई लिङ्गका आधारमा नाम, विशेषण र क्रियापद रूपायन हुन्छ ।

लिम्बू भाषामा लिङ्गलाई 'चु' भनिन्छ । लिम्बू भाषाको व्याकरणात्मक व्यवस्था अनुसार लिङ्ग चार किसिमको पाइन्छ । स्त्रीलिङ्ग, पुलिङ्ग, उभयलिङ्ग र नपुङ्सक (लिम्बू, २०७० : २९) । लिम्बू भाषामा चार किसिमको लिङ्ग रहे पनि स्त्री र अस्त्री दुईलाई प्रमुख मानिन्छ । लिङ्ग व्युत्पादनिक र रूपायनिक गरी निम्न अनुसार दुई किसिमको हुन्छ ।

लिङ्ग, व्युत्पादनिक र रूपायनिक गरी निम्नानुसार दुई किसिमको हुन्छ :

४.२.२ लिङ्ग व्यवस्था

व्युत्पादनिक लिङ्ग

मुक्त वा बद्ध रूप वा आधारमा लिङ्गको सङ्केतन भइसकेपछि फेरि आधारको निर्माण भएका अवस्थालाई व्युत्पादनिक लिङ्ग भनिन्छ (न्यौपाने र न्यौपाने, २०६३ : ९३) । नेपालीमा व्युत्पादनिक लिङ्ग निम्नलिखित किसिमका छन् :

क) मानवीय/मानवेत्तर

नेपालीमा यस किसिमको चिन्हित लिङ्ग भेद सर्वनाममा मात्र पाइन्छ । जस्तै :

मानवीय	मानवेत्तर
को / क् - / - / - ओ /	के / क् - / - / - ए /
कस / क् - / - / - अस् /	-
जो / ज् - / - / - ओ /	जे / ज् - / - / - ए /
जस / ज् - / - / - अस् /	-

यी उदाहरणहरूमा /-ओ/ र /-ए/ ले क्रमशः मानवीय र मानवेत्तर लिङ्ग विधान गरेको देखिन्छ । /-अस्/ ले मानवीय तिर्यक काम गरेको पाइन्छ ।

ख) स्त्रीलिङ्ग / अस्त्रीलिङ्ग

स्त्रीलिङ्ग / अस्त्रीलिङ्ग किसिमको भेद सजीव, मानवीय नामिक र क्रियापदमा मात्र चिन्हित भएको पाइन्छ ; जस्तै :

अस्त्रीलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
नाति	नातिनी
केटो	केटी
तरूण	तरूणी
वृद्ध	वृद्धा
एउटा	एउटी

४.२.३ रूपायनिक लिङ्ग

वाक्यात्मक दृष्टिले निर्धारित लिङ्गलाई यहाँ रूपायनिक लिङ्ग भनिएको छ । धातुमा लिङ्गको अभिव्यक्ति नामिकसँग क्रियापदको सङ्गति जनाउन भएको पाइन्छ । यो अनूर्मय छ । यसका निम्ति नेपालीमा अस्त्रीलिङ्ग - स्त्रीलिङ्गका लागि निम्नलिखित रूपको प्रयोग भएको देखिन्छ (न्यौपाने र न्यौपाने, २०६३ : ९५) ।

/ - ए / : यसको प्रयोग अभूतकालिक रूपपछि, तृतीय पुरुष एकवचन र द्वितीय पुरुष एकवचन : अनादरमा पाइन्छ । जस्तै :

अस्त्रीलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
बस्छ	बस्छे
बसेको छ	बसेकी छे
बसेको छस्	बसेकी छेस्

/ - इ / : यसको प्रयोग अभूतकालिक रूपपछि, तृतीय पुरुष एकवचन र द्वितीय पुरुष एकवचन : मध्यम आदर (स्नेह) मा पाइन्छ ; जस्तै :

अस्त्रीलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
बस्छ	बस्छिन
बसेको छ	बसेकी छिन
बसेकी छस्	बसेकी छ्यौ

अज्ञात पक्षमा चाहिँ अभूतकालिक रूप / - छ / भन्दा पहिले लिङ्ग - सर्ग आएको पाइन्छ ; जस्तै :

अस्त्रीलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
बसेछ	बसिछ
बसेछन्	बसिछन्

४.२. ४ लिङ्गका आधारमा नामको रूपायन

कुनै पनि व्यक्ति, जाति, समूह, द्रव्य र भाव बुझाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ । वाक्यमा कर्ता, कर्म वा पुरक भई आउन सक्ने शब्दलाई नाम भनिन्छ (अधिकारी, २०६० : २०) । स्तरीय नेपाली भाषामा जस्तै, लिम्बू भाषामा पनि जातिवाचक, व्यक्तिवाचक, पर्दाथवाचक, समूहवाचक र भाववाचक गरी पाँच प्रकारका छन् (लिम्बू, २०७० : १६) । लिङ्गका आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका नाम शब्दको रूपायन निम्नअनुसार गर्न सकिन्छ ।

तालिका नं. १ लिङ्गका आधारमा नामको रूपायन

लिम्बू नेपाली	लिम्बू नेपाली
काप्पोबा - बूढा (लोगनेमान्छे)	काम्मुमा - बूढी (स्वास्ती मान्छे)
पिप्पा - गोरू	पिम्मा - गाई
मेन्छा ? - नाति	मेन्छा ? - नातिनी
सिक्साम्बा - गुरू / शिक्षक	सिक्साम्मा - गुरूमा / शिक्षका
सा : - छोरा	एसा / सा: - छोरी
थाङ्बेन - तन्देरी	मेन्छिन् - तरूनी
	मेन्छया ?

उपर्युक्त तालिकाका आधारमा लिम्बू भाषामा नामका आधारमा लिङ्ग जनाउनको लागि नाममा अस्त्रीलिङ्ग जनाउँदा / आ /, / एन / र स्त्री लिङ्ग जनाउँदा / आ /, / इन /, / एया / रूपायनिक प्रत्यय लाग्छन् भने नेपाली भाषामा लिङ्गका आधारमा नामको रूपायन गर्दा अस्त्री / ओ /, / अ /, / आ /, / ए / र स्त्रीलिङ्गमा / ई /, / उ /, / आ / जस्ता रूपायनिक प्रत्यय लागेर नामको रूपायन भएको पाइन्छ ।

माथि दिइएका तथ्यका आधारमा लिम्बू र नेपाली दुवै भाषामा नामको लिङ्गका आधारमा रूपायन भएको पाइन्छ ।

४.२.५ लिङ्गका आधारमा विशेषणको रूपायन

पदार्थ वा संज्ञा शब्दको सङ्ख्या, परिणाम, गुण, विशेषण आदि बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । विशेषणले नाम वा नामिक पदको वर्णन गर्छ अथवा नामको अर्थलाई स्पष्ट गर्ने, विस्तार गर्ने, सीमित गर्ने वा विशिष्ट बनाउने काम गर्छ । यसरी विशेषण नामको अधिनस्थ पदका रूपमा चिनिन्छ (अधिकारी, २०५७ : ३७) । विशेषणको रूपायन वचन, लिङ्ग, आदर र कारकका

आधारमा हुन्छ । लिङ्गका आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका विशेषण शब्दहरूको रूपायन गरिएको छ :

तालिका नं. २ : लिङ्गका आधारमा विशेषणको रूपायन

अस्त्रीलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली
के : म्वा याप्मि - अग्लो मान्छे	के : म्मा मेन्छुमा ? - अग्ली स्त्री
तुम्बा सा: -ठूलो छोरो	तुम्मा सा : - ठूली छोरी
चुक्पा हिन्जा ? - सानो केटो	चुक्पा हिन्जा ? - सानी केटी
तुम्बा - ठूलो बुबा	तुम्मा - ठूली आमा
चुक्पा ख्याबा - सानो कुकुर	चुक्पा ख्यामा - सानो कुकुर्नी

उपयुक्त तालिकाका आधारमा अध्ययन गर्दा लिङ्गका आधारमा केही विशेषण शब्दको रूपायन भएको पाइन्छ । लिम्बू भाषामा अस्त्री र स्त्री लिङ्गमा विशेषण जनाउन प्रयोग हुने /आ/ रूपायन प्रमाणहरू समान रहेका र विशेषण पछि आउने शब्दबाट स्त्री / अस्त्री छुट्टिएको देखिन्छ भने कतै त्यही शब्द पनि देख्न सकिन्छ ; जस्तै, तुम्बा सा : - तुम्मा सा :

चुक्पा हिन्जा - चुक्पा हिन्जा

नेपालीमालिङ्गका आधारमा विशेषणको रूपायन हुँदा अस्त्री लिङ्गमा प्रयोग भएको / ओ / रूप / / ई / मा मात्र परिवर्तन भएको पाइन्छ ; जस्तै :

अग्लो - अग्ली, ठूलो - ठूली

प्रस्तुत तथ्यका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषामा लिङ्गका आधारमा विशेषणको तुलना गरेको स्पष्ट हुन्छ ।

४.२.६ लिङ्गका आधारमा क्रियापदको रूपायन

वाक्यलाई पूरा गर्ने अर्थात् टुङ्ग्याउने शब्दलाई क्रिया भनिन्छ । क्रियाले कुनै काम हुनु वा गर्नु भन्ने बुझाउँछ । वाक्यलाई पूरा गर्न क्रियाको आवश्यकता पर्छ । रूपायन प्रत्ययका लागि क्रियाका रूपहरू बन्ने प्रक्रिया त्रियापदको रूपायन हो । व्याकरणिक कोटिका आधारमा क्रियापदको रूपायन हुन्छ । क्रिया निश्चित कोशीय अर्थ भएको र क्रियापदावलीको निर्माण गर्न

सक्ने पद हो । अर्थतात्विक आधारमा क्रियाले कुनै कार्य बुझाउँछ (यादव र रेग्मी, २०५९ : १९२) ।
यहाँ लिम्बू र नेपाली भाषाका क्रियापदको लिङ्गका आधारमा मात्र रूपायन गरिएको छ :

तालिका नं. ३ लिङ्गका आधारमा क्रियापदको रूपायन

अस्त्रीलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली
पे ? - गयो	पे ? - गई
पातु - भन्छ	पातु - भन्छे
च : - खान्छ	च : - खान्छे
साप्तु - लेख्छ	साप्तु - लेख्छे
नि : रू - पढ्यो	निरू - पढी

लिम्बू भाषामा लिङ्ग जनाउनका लागि क्रियापदमा अस्त्रीलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग जनाउन फरक-फरक क्रियाको प्रयोग नभएर एउटै क्रियाले अस्त्री/स्त्रीलाई जनाउँछ भने नेपालीमा अस्त्रीलिङ्ग बुझाउन / ओ /, / अ / र स्त्रीलिङ्ग / इ /, / ए / रूपायनिक प्रत्यय लागेर क्रियाको रूपायन भएको देखिन्छ ।

माथि दिइएका तथ्यका आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली दुवै भाषामा नाम, विशेषण र क्रियाको लिङ्गको आधारमा रूपायन भएको पाइन्छ ।

लिम्बू भाषामा लिङ्गको आधारमा नामको रूपायन केही शब्दमा समानता र केहीमा असमानता पाइन्छ । लिम्बू भाषामा अस्त्री लिङ्गको /ओ/, /ए/, /आ/ स्त्रीलिङ्गमा /आ/, /इ/ मा रूपायन भएको पाइन्छ भने नेपालीमा /ओ/ को विरुद्ध /इ/ मात्र प्रयोग भएको छ ।

लिम्बू भाषामा लिङ्गगत आधारमा विशेषणको रूपायन /आ/, /आ/ मानै प्रयोग भई विविधता पाइन्छ भने नेपालीमा /ओ/ को विरुद्ध /इ/ मात्र प्रयोग भएको छ ।

लिम्बू भाषामा क्रियापदको रूपायनमा अस्त्री र स्त्री लिङ्ग बुझाउने एउटै क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ भने नेपालीमा /ओ/, /अ/ का विरुद्ध /इ/, /ए/ मात्र प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.३ वचन

वचन भनेको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि हो । सङ्ख्या बुझाउने व्याकरणको चिह्नलाई वचन भनिन्छ । नेपालीमा एउटा बुझाउने सङ्ख्यालाई एकवचन र एक भन्दा बढीलाई बहुवचन भनिन्छ । नेपालीमा वचन दुई प्रकारका छन् । वचन भनेको वस्तुका सङ्ख्या सम्बन्धी धारणालाई अभिव्यक्त गर्ने व्याकरणिक कोटि विशेष हो (न्यौपाने र न्यौपाने, २०६३ : ९६) ।

लिम्बू भाषामा वचनलाई 'पाः ल्ला' भनिन्छ (लिम्बू, २०७० : ३०) । लिम्बू भाषाका व्याकरण व्यवस्था अनुसार वचन तीन प्रकारको हुन्छ । थिक्पा : ल्ला (एकवचन), निपा : ल्ला (द्विवचन) र यःक्पा : ल्ला (बहुवचन) । द्विवचन जनाउने प्रत्यय 'सि' (- छि) छ भने '-नि', 'हा' प्रत्ययले बहुवचन जनाउँछ (चेम्जोड, २०५९ : २५) ।

वचनका आधारमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद आदि व्याकरणिक धाराको रूपायन हुन्छ । नेपाली भाषामा मानवीय, मानवेत्तर, सजीव, निर्जीव आदि बुझाउने नामिक पदमा (हरू) रूपायनिक प्रत्यय जोडेर बहुवचन बनाइन्छ भने लिम्बू भाषाका फरक-फरक प्रत्यय जोडेर द्विवचन र बहुवचन बनाइन्छ ।

४.३.१ वचनका आधारमा नामको रूपायन

नेपाली भाषामा नामको रूपायन गर्दा / हरू / जोडेर बहुवचन बनाइन्छ भने लिम्बू भाषामा नाम शब्द स्वतः एकवचन हुन्छ र द्विवचन र बहुवचन बनाउँदा नाम पदमा /सि/ र /हा/ जोड्नु पर्छ (लिम्बू, २०७० : ३०) । वचनका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाका नाम शब्दको रूपायन निम्नानुसार गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ४ वचनका आधारमा नामको रूपायन

एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
मानवीय		
लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली
माम्मा ? - आमा	माम्मा ? सि - आमाहरू	माम्मा : हा? - आमाहरू
मना - मानिस	मनासि - मानिसहरू	मना : हा ? - मानिसहरू
हिन्जा ? - केटाकेटी	हिन्जा ? सि - केटाकेटीहरू	हिन्जा : हा? - केटाकेटीहरू
फुफ्फू - दाजु	फुफ्फूसि - दाजुहरू	फुफ्फू : हा ? - दाजुहरू
नेत्ने ? - दिदि	नेत्ने ?सि - दिदिहरू	नेत्ने :हा ? - दिदिहरू
मानवेत्तर	मानवेत्तर	मानवेत्तर
पित् - गोरू	पित् : हा? - गोरूहरू	पित् : हा? - गोरूहरू
को : चो ? - कुकुर	को : चोहा ? - कुकुरहरू	को : चोहा? - कुकुरहरू
मेन्दा : क् - बाखा	मेन्दा : क्हा ? - बाखाहरू	मेन्दा : क्हा ? - बाखाहरू
स : बा ? - बाँदर	स : बाहा ?- बाँदरहरू	स : बाहा? - बाँदरहरू

उपर्युक्त तालिकाका आधारमा वचन जनाउनका लागि लिम्बू भाषामा नामका आधारमा एकवचनलाई द्विवचन र बहुवचन बनाउँदा /सि / र / हा/ रूपायनिक प्रत्यय र अमानवीय वस्तुमा द्विवचन र बहुवचन बनाउँन / हा / प्रत्यय लाग्ने तथ्य प्रमाणित हुन्छ भने नेपाली भाषामा मानवीय, मानवेत्तर, सजीव, निर्जीव, सबैमा / हरू / जोडेर बहुवचन बनाइन्छ । अतः वचनका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाको नामको रूपायनमा आंशिक समानता देखिन्छ ।

४.३ वचनका आधारमा सर्वनामको रूपायन

नाम, नाम पदसमूह तथा वाक्यको सट्टामा प्रयोग गरिने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ (बराल, २०७३ : ३१) । अर्थात नाम तथा वाक्यहरूको सट्टामा प्रयोग हुने शब्द नै सर्वनाम हो । लिम्बू र नेपाली भाषाका सर्वनामलाई वचनका आधारमा निम्नानुसार तुलना गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ५ : वचनका आधारमा सर्वनामको रूपायन

		एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
उत्तम पुरुष	समावेशी	आइगा	आन्छि ?	आनि ?
	असमावेशी	म	आन्छि ? गे हामीहरू	आनि ?- गे हामीहरू
मध्यम पुरुष		खेने ? तँ, तिमी, तपाईँ	खेन्छि ? तिमीहरू	खेनि ? / हुनि ? खेन् + हा ?/ हेन् - हा ? उहाँहरू / तिनीहरू
अन्य पुरुष	प्राणीवाचक अप्राणीवाचक	खुने ? / हुने ? खेन् / हेन् उ, त्यो	खुन्छि ? / हुन्छि ? उनीहरू	खुनि ? / हुनि ? खेन् हा ? / हेन् - हा ? उहाँहरू / तिनीहरू

वचनका आधारमा सर्वनामको रूपायन हुँदा द्विवचन जनाउने प्रत्यय 'सि' (= छि) छ भने '-नि' प्रत्ययले बहुवचन जनाउँछ भने नेपाली भाषामा पनि वाक्यका आधारमा रूपायन भएको छ । यस आधारमा वचनका आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका सर्वनाममा समानता पाउन सकिदैन ।

४.३.३ वचनका आधारमा विशेषणको रूपायन

पर्दाथ वा संज्ञा शब्दको सङ्ख्या, परिणाम, गुण विशेषण आदि बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । विशेषणले नाम वा नामीकरणको वर्णन गर्छ अथवा नामको अर्थलाई स्पष्ट गर्ने विस्तार गर्ने, सीमित गर्ने वा विशिष्ट बनाउने काम गर्छ (अधिकारी, २०५६ : ३७) । वचनका आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका विशेषण शब्दको रूपायन निम्नानुसार गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ६ वचनका आधारमा विशेषणको रूपायन

एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली
यम्बा - ठूलो	यः म्बाभाड - ठूली	यम्बाहा? - ठूला
के : मे ? बा - मोटो	केमे ? बाभाड - मोटा	केमे ? बाहा ? - मोटा
नु : वा - राम्रो	नु : वा आभाड - राम्रा	नु : बाहा ? - राम्रा
ताड्वा - पुङ्को	ताड्वाभाड - पुङ्का	ताड्वाहा : - पुङ्का
के : म्बा - अग्लो	केम्बाभाड - अग्ला	केःम्बाहा : अग्ला

माथिका तालिकाका आधारमा लिम्बू भाषामा वचन जनाउनका लागि विशेषणमा 'आ' जस्ता रूपायनिक प्रत्यय जोडिएको पाइन्छ, भने द्विवचन बनाउँदा 'भाड' प्रत्यय जोडिएका छन् भने बहुवचन बनाउँदा 'हा' प्रत्यय जोडिन्छ। नेपाली भाषामा वचनका आधारमा विशेषणको रूपायन हुँदा एकवचन / ओ / र बहुवचनमा / आ / प्रत्ययको प्रयोग स्पष्ट हुन्छ।

माथि दिइएका तथ्यका आधारमा लिम्बू र नेपाली दुवै भाषामा वचनको नाम, सर्वनाम र विशेषणका आधारहरूमा रूपायन भएको छ।

४.३.४ वचनका आधारमा क्रियाको रूपायन

वाक्य टुङ्ग्याउने शब्दलाई क्रिया भनिन्छ। क्रियाले वाक्यमा विधेय खण्डको काम गर्छ। क्रियाविना वाक्यको उद्देश्य पूरा हुँदैन। खान्छ, पढ्छ, आउँछन्, आदि क्रिया हुन्। क्रिया निश्चित कोशीय कार्य भएको र क्रियापदावलीको निर्माण गर्न सक्ने पद हो। अर्थतात्त्विक आधारमा क्रियाले कुनै कार्य बुझाउँछ (यादव र रेग्मी, २०५९ : १९२)।

तालिका नं. ७ : वचनका आधारमा क्रियाको रूपायन

एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली
पे : क्का ? - जान्छु	पित्छीगे - जान्छौ	पेगिगे - जान्छौ
पे : क् ? - जान्छ	पि : त्छी ? - जान्छन्	मे : वेक् - जान्छन्
च : - खायो	चे : सी - खाए	मे : ज् खाए
के.ज् : खाइस	के : जेसी - खायौ	केजाम् - खायौ
ता : - आउँछ	ता : सी - आउँछन्	मे : दा - आउँछन्
युङ् - बस्छ	केयुङिस - बस्यौ	केयुङि - बस्यौ

उपर्युक्त तालिकालाई अध्ययन गर्दा लिम्बू भाषामा वचनका आधारमा क्रियापदको रूपायन एकवचन, द्विवचन, र बहुवचनमा भएको पाइन्छ। वचनका आधारमा क्रियापदको रूपायन हुँदा एकवचनमा /आ/, /अ/ र द्विवचनमा /ए/, /इ/, त्यसैगरी बहुवचनमा /ए/, /आ/, /ई/ जस्ता रूपायनिक प्रत्यय लागेको पाइन्छ भने नेपाली भाषामा एकवचनको क्रियापद भएको /अ/, /उ/, /ए/ को रूप बहुवचनमा हुँदा /अ/, /ओ/, /औ/ को रूपमा परिवर्तन भएको पाइन्छ।

माथि दिइएका तथ्यको आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली दुवै भाषामा वचनको नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाको आधारमा रूपायन भएको पाइन्छ।

लिम्बू भाषामा वचनका आधारमा नामको रूपायन गर्दा द्विवचन बनाउन /सि/ जोडिन्छ र बहुवचन बनाउन /हा/ जोडिन्छ भने मानवेत्तर वस्तुमा द्विवचन र बहुवचनमा /हा/ जोडिन्छ भने नेपालीमा 'हरू' मात्र प्रयोग हुन्छ। यसकारण वचनका आधारमा नामको रूपायनमा फरक पाइन्छ।

लिम्बू भाषामा वचनका आधारमा सर्वनामको रूपायन गर्दा द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम तँ/तिमी/तपाईं/हजुर को सट्टा /खेने ?/, मात्र प्रयोग गरी अङ्ग्रेजी भाषाको 'You' भन्ने समावेशीकरण भएको देखिन्छ।

लिम्बू भाषामा वचनका आधारमा विशेषण शब्दको रूपायनमा द्विवचनमा /भाङ्/ र बहुवचनमा /हा/ रूपायनिक प्रत्यय जोडिन्छन् भने नेपालीमा एक वचनमा /ओ/ र बहुवचनमा /आ/ को मात्र प्रयोग भएको देखिन्छ।

त्यसैगरी वचनका आधारमा लिम्बू भाषामा क्रियापदको रूपायन हुँदा द्विवचनमा /छि/, /सि/ र बहुवचनमा /ए/, /अ/, /आ/, /इ/ प्रत्यय लागेको पाइन्छ । भने नेपालीमा /अ/, /ओ/, /औ/ को रूपमा क्रियापदको रूपायन भएको पाइन्छ ।

४.४ पुरुष

व्यक्तिलाई बुझाउने व्याकरणको चिह्नलाई पुरुष भनिन्छ । नेपालीमा बोल्ने (वक्ता) व्यक्तिलाई जनाउने प्रथम पुरुष, सुन्ने (श्रोता) व्यक्तिलाई जनाउने द्वितीय पुरुष र कुरा गरिने व्यक्ति (विषय) लाई जनाउने तृतीय पुरुष गरी तीन प्रकारका पुरुषहरू पाइन्छन् । पुरुषको अभिव्यक्ति सर्वनाम र क्रियापदमा हुन्छ (बराल, २०७३ : ५९) ।

कथन सन्दर्भमा संकलन भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरुष हो (अधिकारी, २०५७ : ८७) । पुरुष अनुसार सर्वनाम र क्रियाका आधारमा पुरुषको रूपायन हुन्छ ।

लिम्बू भाषामा पुरुषलाई मना भनिन्छ (लिम्बू, २०७० : ३९) । नेपाली भाषामा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि पुरुष तीन प्रकारको हुन्छ । तुम्मना (प्र. पुरुष जनाउने लिम्बू भाषामा तीनवटा उपसर्ग छन् : आ - के - मे - । तिनीहरूले क्रमशः उत्तम पुरुष, मध्यम पुरुष र अन्य पुरुष अनेकवचन बुझाउँछन् (चेम्जोङ, २०५९ : २३) ।

४.४.१ पुरुषका आधारमा सर्वनामको रूपायन

तालिका नं. ८ : पुरुषका आधारमा सर्वनामको रूपायन

प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष
लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली
आङ्गा ? - म	खेने ? - तँ	खुने ? - ऊ / त्यो
आन्छ ?	खेने ? - तिमी	खेन्, खेन्हा ? - तिनीहरू
आन्छ ? - गे - हामी	खेने ? - तपाईं	खेनि ? - तिमीहरू
आनि ? -	आदाङ्वासे - हजुर	कन् - यो, यिनी
आनि ? - गे		खुने ? - उहाँ
		कन्हा - यिनीहरू

लिम्बू भाषाका प्रथम पुरुष जनाउने आङ्गा ? आन्छि ?, आन्छि ?, -गे, आनि ?, आनि - गे, द्वितीय पुरुष जनाउने खुने ?, खेन्, खेनि?, खेन्हा ?, कन् कन्हा जस्ता सर्वनामको प्रयोग भएको छ । नेपाली भाषामा प्रथम पुरुषमा म, हामी, द्वितीय पुरुषमा तँ, तपाईं, हजुर र तृतीय पुरुषमा उ,, उनी, त्यो, यो, यिनी, यहाँ जस्ता सर्वनामको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा द्वितीय पुरुषमा चारवटा रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ तर लिम्बू भाषामा /खेने?/ र /आदाङ्बासे/ गरी दुई वटा रूपको मात्र प्रयोग भएको छ । नेपाली भाषामा 'हामी बुझाउन लिम्बू भाषाका चारवटा फरक-फरक शब्द छन् । नेपाली भाषाका तुलनामा लिम्बू भाषा विभेद रहित र समावेशी छ भन्न सकिन्छ । नेपालीमा क्रियापदले पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गले स्त्री र अस्त्री जनाउने हुँदा लिम्बू र नेपाली भाषामा सर्वनामका आधारमा पुरुषको रूपायनमा प्रशस्त भिन्नता पाइन्छ ।

४.४.२ पुरुषका आधारमा क्रियाको रूपायन

क्रियापदको रूपायन प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषका आधारमा गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ९ पुरुषका आधारमा क्रियाको रूपायन

प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष
लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली
चा : इ - खान्छु	के : ज् - खान्छस्	च ? - खान्छे
चाम्मिगे - खान्छौ	के : जोम् - खान्छौ	मे ? ज् - खान्छन्
पे : का - जान्छु	के : बेक् - जान्छस्	पे ? - जान्छे
पेगिगे - जान्छौ	केवेगि - जान्छौ	मेवेक् - जान्छन्

माथिका तालिका आधारमा लिम्बू भाषामा पुरुषका आधारमा क्रियापदको रूपायन हुँदा प्रथम पुरुषवाचक, द्वितीय पुरुषवाचक र तृतीय पुरुषवाचक क्रियापद अस्त्री/स्त्री मा एउटै रूपको प्रयोग भएको छ । अस्त्री र स्त्रीकर्ता अनुसार नेपाली भाषामा मात्र रूपको प्रयोग पाइन्छ ।

४.५ काल

काल क्रियापदको समय संकेतक कोटि हो । सामान्यतः जसरी बाह्य जगतमा समयलाई भूत, वर्तमान र भविष्यत् गरी तीन क्षेत्रमा विभाजन गरिन्छ, त्यसरी नै व्याकरणात्मक काललाई पनि तीन भागमा छुट्याउन खोजिन्छ (अधिकारी, २०५७ : ११५) । कालले समयको बोध गराउँछ ।

क्रियापदको आधारमा कालको अभिव्यक्ति हुन्छ । वितेको समय, हाल भइरहेको समय र पछि हुने समयलाई कालले बोध गराउँछ । वताले त्यो अभिव्यक्ति प्रकट गर्दाका समय विन्दुलाई आधार मानेर क्रिया व्यापारको समय अभिव्यक्त गर्ने कोटिलाई काल भनिन्छ (न्यौपाने, २०६१ : १००) ।

लिम्बू भाषामा काललाई 'येम्' भनिन्छ । लिम्बू भाषाका व्याकरणात्मक व्यवस्था अनुसार काल दुईप्रकारका छन् भूत र अभूत (लिम्बू, २०७० : ३३) । यहाँ भूत र अभूतका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाको कालको तुलना गरिएको छ :

४.५.१ भूतकाल र अभूतकालका आधारमा क्रियाको रूपायन

अभूतकाल	भूतकाल
लिम्बू - नेपाली	लिम्बू - नेपाली
चा : मा? - खानु	चा : मा - खायो
पा : रे ? बोल्छ	पा : रे - बोल्थ्यो
फे : रा? - आउँछ	फे : रा - आयो
मा : सिङ्? - मर्छ	मासिङ् - मर्‍यो
लाङ्घेक? - हिङ्छ	लाङ्घेक - हिङ्‍यो
ए : क्तु? - ठग्छ	ए : क्तु - ठग्‍यो

माथिको तालिकामा अभूतकाल र भूतकालका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाका क्रियाको प्रस्तुत गरिएको छ । लिम्बू भाषामा अभूतकाल र भूतकाल दुवैमा एउटै क्रियाको प्रयोग पाइन्छ : जस्तै :

चा : मा? - खानु,

ए: क्तु ?- ठग्छ

चा : मा - खायो

ए : क्तु - ठग्‍यो

यस उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ कि लिम्बू भाषाका एउटै क्रियाको भूत र अभूत जनाउँदछ तर उच्चारणमा फरक पाइन्छ भने नेपाली भाषामा भूतकालमा /य/ रूपबाट, वर्तमान /छ/ रूपबाट र भविष्यत्कालमा /नेछ/ रूपबाट कालको अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ ।

उपर्युक्त तथ्यका आधारमा लिम्बू भाषामा भूत र अभूत गरी दुई किसिमको काल रहेका छन् भने नेपाली भाषामा भूत, वर्तमान र भविष्यत् गरी तीन प्रकारको रहेको छ । दुवै भाषामा भूत र अभूतका आधारमा क्रियापदको रूपायन भएको प्रमाणित गर्न सकिन्छ ।

४.६ भाव

भाषाको प्रयोग गर्ने व्यक्ति वा वक्ताको मनोभाव वा मनशाय बुझाउँदा फेरिने क्रियाको रूपलाई भाव भनिन्छ । काल र पक्षबाहेक निश्चय, अनिश्चय, सम्भावना, सन्देह, अनुमान, आज्ञा, इच्छा जस्ता वक्ताका विशेष मनोभाव वा आशय बुझाउने क्रियापदका रूपतत्त्वका कोटिलाई भाव, अर्थ वा वृत्ति भनिन्छ (न्यौपाने र न्यौपाने, २०६३ : १०१) । नेपालीमा सामान्यार्थ, इच्छार्थ, आज्ञार्थ, संभावनार्थ भावहरू मुख्य छन् ।

नेपालीमा गयो, खान्छ, बस्छ, जस्ता रूपले सामान्यार्थ /ओस्/, /उन/, /ऐ/, /एस/, ले इच्छार्थ /उ/, /अ/, /ओ/, ले आज्ञार्थ र /ल/, ले संभावनार्थ बुझाउँछ । लिम्बू भाषामा /बाङ्/ ले सामान्यार्थक, /वे/ ले आज्ञार्थ, /बो/ ले इच्छार्थ र /योङ्/ ले सम्भावनार्थ वाक्य निर्माण हुन्छन् ।

तालिका नं. ११ : भाव/अर्थका आधारमा क्रियाको रूपायन

भाव अर्थ	लिम्बू	नेपाली
सामान्यार्थ	आ: डगा हा : बाङ्	म रोएँ ।
आज्ञार्थ	खे : ने हा : वे	तिमी रोऊ ।
इच्छार्थ	खे : ने हा : बो	तँ रोएस् ।
सम्भावनार्थ	खे : ने केहा :प्ल पोङ	तपाईँ रूनुहोला ।

माथिको तालिकामा भावका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाका वाक्यका अर्थका रूपायन भएको पाइन्छ । लिम्बू र नेपाली भाषाका सम्भावनार्थ, सामान्यार्थ, आज्ञार्थ, इच्छार्थको क्रियामा समानता पाइदैन ।

४.७ पक्ष

निश्चित अनिश्चित समय वा कालमा भएको क्रियाको अवस्थालाई पक्ष भनिन्छ । पक्षले काम हुँदै गरेको, सकिएको, बानी परेको, पछि हुने वा कस्तो अवस्थामा रहेको छ भन्ने कुराको जानकारी दिन्छ, क्रिया व्यापारका समयका विशेष सन्दर्भ अर्थात् पूर्णता, अपूर्णता बुझाउँन धातुमा सर्ग लागेर बनेको व्याकरणिक धारालाई पक्ष भनिन्छ (न्यौपाने र न्यौपाने, २०६३ : १००) ।

नेपाली भाषामा भूतकालका सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त गरी पाँचवटा रूपहरू छन् भने वर्तमान र भविष्यता सामान्य, अपूर्ण-पूर्ण गरी तीनवटा पक्षहरू पाइन्छन् । यसै आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाको पक्षका आधारमा क्रियापदको रूपायन निम्नानुसार गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. १२ पक्षका आधारमा क्रियाको रूपायन

पक्ष	लिम्बू			नेपाली		
	वर्तमान	भूत	भविष्यत्	वर्तमान	भूत	भविष्यत्
सामान्य	पेक्	पे :	पेक्	जान्छ	गयो	जानेछ
अपूर्ण	पेक् र : वा	पे र : वये	पेक् र : याक्	जादैछ	जाँदै थियो	जाँदै हुनेछ
पूर्ण	पे?आइयाक्	पे : आइयाक	पे?आइयाक	गएको छ	गएको थियो	गएको हुनेछ
अज्ञात		पे :		-	गएछ	-
अभ्यस्त		पे :		-	जान्थ्यो	-

माथिका तालिकामा प्रस्तुत तथ्यका आधारमा लिम्बू भाषाका वर्तमान भूत र भविष्यत कालका सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण गरी तीनवटा रूपमात्र छन् भने नेपाली भाषामा वर्तमान र भविष्यतका समान पक्ष र भूतकालका सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात, अभ्यस्त गरी पाँचवटा पक्षहरू छन् । उक्त तथ्यका आधारमा लिम्बू भाषामा अज्ञात र अभ्यस्त पक्षको प्रयोग भूतकालकै रूपमा गरिन्छ ; जस्तै : लिम्बू भाषाको 'पे:' शब्दले /गयो/, /गएछ/, /जान्थ्यो/ सबै क्रिया बुझाउँछ ।

लिम्बू भाषामा वर्तमान कालका र भविष्यत कालका पक्षहरू रूपायनिक प्रत्ययहरूमा असमानता पाइन्छ भने नेपालीमा पनि वर्तमानकालका तीनै पक्षका रूपायनिक प्रत्ययहरूमा असमानतानै देखिन्छ ।

लिम्बू भाषामा भूतकालका पक्षहरू तीनवटा मात्र देखिन्छ भने नेपाली भाषाका भूतकालका पक्षहरू पाँचवटा भएकाले असमानता देखिन्छ । लिम्बू भाषामा पूर्ण भूतकालका क्रियाहरू थिएँ/थियो/थिइन (पे: , पे:आइयाक्) आदि जस्ता क्रियाले नै अज्ञात र अभ्यस्त पक्षहरू निर्धारित हुन्छन् ।

४.८ कारक

क्रियासँग सम्बन्ध राख्ने नाम, सर्वनाम र विशेषणका रूपलाई कारक भनिन्छ । वाक्यमा नाम, सर्वनाम र विशेषणका रूपहरूले क्रियासँग सम्बन्धित भएर कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान

आदिको भूमिका खेती वाक्यलाई अर्थयुक्त बनाउँछन् । कारक भनेको क्रियासिद्धि गर्न आउने नामिक पदको रूपायित रचना हो (न्यौपाने, २०६१ : २८१) ।

लिम्बू भाषामा उर्जातत्त्व पाइन्छ । सकर्मक क्रियाको कर्म र अकर्मक क्रियाको कर्तालाई समष्टिमा निरपेक्ष कारक र सकर्मक क्रियाको कर्तालाई चाहिँ उर्जावत् कारक भन्ने चलन छ । लिम्बू भाषामा (-इन् / ?-इन्) प्रत्ययले निरपेक्ष कारकको सङ्केत गर्छ भने (-इल्ले/ले/रे) प्रत्ययले उर्जावत् कारकको सङ्केत गर्दछ (चेम्जोड, २०५९ : २७) ।

नेपाली व्याकरणमा कारक, कर्ता, करण, सम्प्रदान, उपादन, अधिकरण गरी ६ प्रकारका छन् । कारक चिनाउने अनुसर्गलाई विभक्ति भनिन्छ । ले, लाई, देखि, बाट, मा, माथि, आदि विभक्तिले कारक चिनाउँछन् । नेपालीमा जस्तै लिम्बू भाषामा कारक प्रयोग हुन्छ । भ्यान ड्रिमले १३ वटा कारक विभक्ति उल्लेख गरेका छन् (राई, २०७० : ११९) । तर सम्बोधनको सम्बन्धमा क्रियासँग नहुनाले कारक मानिदैन, लिम्बू भाषामा प्रयुक्त विभक्ति चिह्नहरू निम्नानुसार छन् :

कर्ता कारक - चिह्न रहित

कर्म - इल्ले (लाई)

करण कारक - ले, ओ : नु (ले, द्वारा)

सम्प्रदान कारक - इल्ले, फाङ् (लाई, लागि)

उपादन कारक - ओ : नु / ला : म् (देखि, बाट)

अधिकरण कारण - इम्मो, हिम्मो(मा)

क्रियासँग सम्बन्ध राख्ने काम, सर्वनाम र विशेषणका रूपबाट संरचनागत आधारमा कारक सरल र तिर्यक गरी दुई किसिमका हुन्छन् । नामिक शब्दमा विकार नआई परिवर्तन हुँदैन भने सरल र विकार आउनेलाई तिर्यक कारक भनिन्छ । नामिक शब्दको रूपमा विकार नआउने र विभक्ति नलाग्ने कारकलाई सरक कारक भन्दछन् (शर्मा, २०६६ : ६७) । भने सरल आकारका शब्द वा रूपबाट बनाउने अर्थमै केही भिन्न स्वरूप देखा पर्ने गर्छ भने त्यसलाई तिर्यक भनिन्छ (न्यौपाने र न्यौपाने, २०६३ : ९८) ।

लिम्बू र नेपाली भाषाका कारकलाई सरल र तिर्यकका आधारमा नाम, सर्वनाम र विशेषणको निम्नानुसार रूपायन

तालिका नं. १३ कारकका आधारमा नामको रूपायन

सरल कारक		तिर्यक कारक	
लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
हिन्जा	केटो	लाजा	केटा
के ? बा	लाटो	के:ब्	लाटा
सा :	छोरो	सा :	छोरा

माथिको तालिकामा लिम्बू र नेपाली भाषाका नामको सरल र तिर्यक रूप देखाइएको छ । लिम्बू भाषामा 'आ' को तिर्यक रूप /आ/, को /अ/ र /आ/ मानै परिणत भएको छ । लिम्बू भाषामा कारकका तिर्यक रूप खासै पाइदैन भने नेपाली भाषामा /ओ/ को सट्टा /आ/ को प्रयोग भई सरल र तिर्यकको बनोटमा समानता पाइन्छ जुन लिम्बू भाषामा पाइन्छ ।

कारकका आधारमा सर्वनामको रूपायन

तालिका नं. १४ कारकका आधारमा सर्वनामको रूपायन

सरल कारक		तिर्यक कारक	
लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
आङ्गा ?	म	आङ्गा?	मैले
खेने ?	तँ	खे ? ने	तेरो / तैले
खुने ?	ऊ	ख : नेइन	उसको
कन्	यो	क : ल्लेन्	यसको
खेने ?	तिमी	खे : नेइन्	तिम्रो
खुने ?	त्यो	कु : न्निन्	त्यसलाई / यसलाई
खुने ?	उनी	खे : ल्लेन्	उन / उनको

माथिको तालिकामा कारकका आधारमा सर्वनामको प्रयोग र रूपायन भएको पाइन्छ । लिम्बू भाषामा सर्वनामका सरल रूप तिर्यकमा परिवर्तन हुँदा सर्वनाम पछि /इन्/ /ऐन्/, जोडी उसको / यसको जस्ता तिर्यकरूप बनाइएको पाइन्छ भने कुनै कुनै सर्वनाम जस्ताको त्यस्तै रूपमा चिन्ह मात्र परिवर्तन गरी आएको पाइन्छ । जस्तै : आङ्गा - आ : ङ्गा । लिम्बू भाषामा अस्त्रीबाट स्त्रीलाई जनाउन /इन्/ प्रयोग भएको पाइन्छ भने नेपाली भाषामा कारकका आधारमा

सर्वनामको रूपायन हुँदा सरल र तिर्यक रूपमा भिन्नता देखिन्छ । लिम्बू भाषामा पनि सरल र तिर्यक रूपमा ठाउँमा भिन्नता देखिन्छ जुन लिम्बू र नेपाली भाषा बीच समानता देखिएको छ ।

कारकका आधारमा विशेषणको रूपायन

तालिका नं. १५ कारकका आधारमा विशेषणको रूपायन

सरल कारक		तिर्यक कारक	
लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
माक्ताङ्वा	कालो	माक्ताङ्	काला
हे : तला	रातो	हे : तला	राता
यम्बा	ठूलो	यम्ब	ठूला
के : म्बा	अग्लो	के : म्ब	अग्ला

उपर्युक्त तालिकामा आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाका विशेषण शब्दलाई कारकका आधारमा तुलना गरिएको छ । लिम्बू भाषाका सरल कारकका रूपहरू /आ/ तिर्यकमा रूपायन हुँदा /आ/ र /अ/ मा परिवर्तन भएको पाइन्छ भने नेपालीमा सरल कारकमा प्रयोग भएको /ओ/ तिर्यक रूप निर्माण भएको छन् ।

लिम्बू भाषामा कारकका आधारमा नामको रूपायन हुँदा नेपाली भन्दा फरक अवस्था देखिन्छ । नेपालीमा नामको सरल रूप /ओ/ तिर्यकमा /आ/ मात्र रूपायन भएको छ भने लिम्बू भाषामा केही शब्दहरू बाहेक सरल र तिर्यकरूपमा समानता देखिन्छ ।

लिम्बू भाषामा कारकका आधारमा सर्वनामको रूपायन हुँदा एउटै रूपायक प्रत्यय /इन्/, /एन्/ ले, लाई, को, रो, आदि रूपमा प्रयोग भई तिर्यक निर्माण भएको पाइन्छ भने नेपालीमा अवस्थाअनुसार सरल र तिर्यकका रूप निर्माणमा भिन्नता देखिन्छ ।

लिम्बू भाषामा कारकका आधारमा विशेषणको रूपायन हुँदा सरलका रूपमा /आ/ प्रत्ययको प्रयोग भएको छ । नेपालीमा सरल र तिर्यक बन्दा /ओ/, /आ/ एउटै अवस्था छ भने लिम्बू भाषामा सरल कारक र तिर्यक कारकका रूपमा समान अवस्था भएकाले कारकका आधारमा नाम, सर्वनाम र विशेषणको रूपायनमा भिन्नता देखिन्छ ।

४.९ आदर

आदरले पनि व्याकरणात्मक कोटि दर्साउँछ । यो मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचन वा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त हुन्छ । आदर मूलतः श्रोता (द्वितीय पुरुष) र अन्य सन्दर्भ (तृतीय पुरुष) मा व्यक्त हुन्छ (अधिकारी, २०५७ : ९९) । आदर नाम, सर्वनाम र क्रियाबाट अभिव्यक्त हुन्छ । आदर आफूभन्दा साना, समान र ठूला मान्यजन सम्मानित व्यक्ति आदिलाई प्रकट गरिन्छ । आदर नजनाउने शब्दलाई सामान्यार्थी र आदर जनाउने शब्दलाई आदरार्थी भनिन्छ । अनादर सामान्यार्थी वाक्यमा आदर थपी आदरार्थी वाक्य बनाउने प्रक्रियालाई आदरार्थी वाक्यान्तरण भन्न सकिन्छ (शर्मा, २०६८ : ८७) ।

लिम्बू भाषाको व्याकरणिक व्यवस्था अनुसार आदर बोलीमा मात्र पाइन्छ, लेखाइमा पाइदैन । लिम्बू भाषामा 'खेने' शब्दले तँ, तिमी, तपाईं लाई जनाउँछ (लिम्बू, २०७० : ३९) ।

आदरका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषालाई निम्नानुसार तुलना गर्न सकिन्छ ।

तालिका नं. १६ : आदरका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाको क्रियाको रूपायन

	नेपाली	लिम्बू
अनादर	तँ, खेल्छस्	खेने ? पङ्केवा ?
मध्यम आदर	तिमी खेल्छौ	खेने? पङ्केवा
उच्च आदर	तपाईं खेल्नुहुन्छ	खेने ? पङ्केवा
अति उच्च आदर	मौसुफ खेलिबक्सन्छ	खेने ? पङ्केवा

उपर्युक्त तालिका अनुसार लिम्बू भाषामा अनादर, मध्यम आदर, उच्च आदर र अति उच्च आदर सबै एकै किसिमको रहेको पाइन्छ भने नेपाली भाषामा अनादर, आदर, मध्यम आदर र उच्च आदर साथै अति उच्च आदर रहेको पाइन्छ । लिम्बू भाषामा जातीय र सामाजिक प्रतिष्ठामा समानता पाइन्छ, सानो ठूलोको विभेद देखिदैन । नेपालीको उच्च आदर र अति उच्च आदर लिम्बू भाषामा मध्यम आदरबाट नै निर्देशित भएको पाइन्छ ।

४.१० ध्रुवीयता

वाक्यमा प्रयुक्त क्रियाले प्रस्तुत गर्ने सकारात्मक वा नकारात्मक भावलाई स्वरूप भनिन्छ । क्रियाले सकारात्मक भाव व्यक्त गरेमा, हो भन्ने अर्थबोध हुन्छ र त्यसलाई करण भनिन्छ । क्रियाले नकारात्मक वा निषेधात्मक होइन भन्ने भाव व्यक्त भएमा अकरण भनिन्छ । निषेधात्मक

वाक्यलाई /न/ द्वारा निषेधात्मक तुल्याउने प्रक्रियालाई अकरण भन्दछन् । त्यस्तै निषेधात्मक वाक्यलाई /न/ भिकेर अनिषेधात्मक तुल्याउने प्रक्रियालाई करण भन्दछन् (शर्मा, २०६६ : ९३) ।

नेपाली क्रियामा /न/ जोडेर अकरण र क्रियाको /न/ हटाएर करण वाक्य बनाइन्छ । लिम्बू भाषामा क्रियापदको अगाडि /मे / जोडेर अकरण र /मे / हटाएर करण वाक्य बनाइन्छ । त्यस्तै अकरण बनाउँदा क्रियापद पनि बदलिएको पाइन्छ ; जस्तै : येवा = येन्वा, रेछ, = रछ, पे : गिगे = बेगिगेन । लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका करण र अकरणका रूपलाई निम्नानुसार तुलना गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. १७ ध्रुवीयताका आधारमा क्रियाको रूपायन

लिम्बू		नेपाली	
करण	अकरण	करण	अकरण
खे : ने साप्ते	खे : ने मे : साप्तेन्ने	तँ लेख	तँ नलेख
ख : ने लाङ्घेक्साड	ख : ने लाङ्घने घेक्नेन्	ऊ हिडोस	ऊ नहिडोस
नुसा : पड्व : येवा	नुसा : पड्वेव : येम्बा	भाइ खेल्थ्यो	भाई खेल्दैनथ्यो
ख : ने इप्से ? रेछ	ख : ने मेइप्सेन्	ऊ सुतेछ	ऊ सुतेनछ
आ : निगे पे : गिगे	आ : निगेमे : बेगिगेन	हामी जाऔलाँ	हामी नजाऔला

लिम्बू भाषामा पनि करण र अकरणका रूप प्रयोग भएको पाइन्छ । सकारात्मक बुझाउँदा लिम्बू भाषामा करणका र नकारात्मक रूप बनाउँदा क्रियाको प्रयोग गरिन्छ । लिम्बू भाषामा क्रियापदको अगाडि /मे/ थपिन्छ । साथै क्रियापनि परिवर्तन हुने देखिन्छ भने नेपाली भाषाको क्रियापदको सुरुबीचमा र अन्त्यमा /न/ थपेर अकरण बनाइन्छ । लिम्बू भाषामा पनि क्रियापदका बीचमा कतैकतै /न/ थपिएको पाइन्छ ।

माथिको तथ्यका आधारमा हेर्दा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषा क्रियापदमा केही समानता पाउन सकिन्छ ।

४.११ निष्कर्ष

व्याकरणिक धाराका आधारमा रूप चलनु रूपायन हो । विकारी शब्दहरू नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद आदिको लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, आदर र ध्रुवीयताका आधारमा रूपायन भएको पाइन्छ । यस अध्ययनमा माथि उल्लेखितव्याकरणिक धाराका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाका विकारी शब्दको रूपायन तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

लिम्बू भाषामा लिङ्गगत आधारमा नाम, विशेषण र क्रियापदको रूपायन गर्दा लिम्बू भाषाको अस्त्री लिङ्गको /आ/, /एन/, /इ/, /ए/, /उ/ स्त्री लिङ्गमा रूपायन हुँदा /आ/, /ए/, /अ/ र /उ/ कुनैमा परिवर्तन भएको पाइन्छ भने कुनैमा उही रूप रहन्छ । नेपालीमा /ओ/ का विरुद्ध /इ/ मात्र प्रयोग भएको पाइन्छ । लिम्बू भाषामा विशेषण बुझाउने स्त्री लिङ्गी शब्दमा /मा/ थपेर विशेषण बनाइन्छ । क्रियापदको रूपायनमा लिम्बू भाषामा स्त्री र अस्त्री जनाउँन एउटै क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ । वचनका आधारमा नामको रूपायनमा नेपालीमा 'हरू' मात्र थपेर बहुवचन बनाइन्छ । यस्तो प्रयोग मानवीय, मानवेत्तर, सजीव, निर्जीव सबैमा लागु हुन्छ भने लिम्बू भाषामा वचन तीन प्रकारको पाइन्छ । एकवचन, द्विवचन र बहुवचन । लिम्बू भाषाबाट नाम पदमा /सि/ र /हा/ जोडेर द्विवचन र क्रमशः बहुवचन बनाइन्छ जुन नेपालीमा भन्दा फरक संरचना देख्न सकिन्छ भने मानवेत्तर वस्तुमा द्विवचन र बहुवचन बनाउँदा /हा/ रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

लिम्बूका आधारमा सर्वनामको रूपायनमा द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम तँ, तिमी, तपाईं, हजुर को सट्टा /खेने?/ मात्र प्रयोग भएकोले पुरुष र आदरको प्रयोगमा लिम्बू र नेपाली भाषामा प्रशस्त भिन्नता देखिन्छ । त्यस्तै कालका प्रकारमा पनि लिम्बू र नेपाली भाषामा भिन्नता पाइन्छ । लिम्बू भाषामा भूत र अभूत गरी काल दुई प्रकारको पाइन्छ भने पक्षमा भूत र भविष्यतका रूपहरूमा समानता पाइन्छ । लिम्बू भाषामा अज्ञात र अभ्यस्त पक्षको रूपपनि भूतकाल नै जनाउँदछ । लिम्बू भाषामा अनादर, मध्यम आदर, उच्च आदर र अति उच्च आदर सबै एकै किसिमको रहेको पाइन्छ भने नेपाली भाषामा आदरहरूको प्रयोग सम्बन्ध र सम्मानको आधारमा फरक फरक रहेको पाइन्छ ।

भावका आधारमा लिम्बू भाषाको क्रियापदको रूपायनमा र नेपाली भाषाका क्रियाहरू फरक-फरक पाइन्छ । त्यसैगरी आदरका आधारलाई हेर्दा लिम्बू भाषामा उच्च र उच्चतर आदर प्रयोग भएको छैन । यी आदरको सट्टा मध्यम आदर नै प्रयोग गरिन्छ । ध्रुवीयताका आधारमा हेर्दा लिम्बू भाषा र नेपाली दुवै भाषामा रूपायन हुन्छ । नेपालीमा क्रियापदको सुरु, बीच र अन्त्यमा 'न' जोडेर अकरण बनाइन्छ भने लिम्बू भाषामा /मे/ थपिन्छ र रूपायन गरिन्छ त्यस्तै कुनै कुनै क्रियाको बीचमा /न/ पनि थपिने गरेको पाइन्छ ।

माथिको निष्कर्षलाई दृष्टिगत गर्दा जुनजुन व्याकरणिक धारा, लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव, पक्ष, आदर र ध्रुवीयताका आधारमा नेपाली भाषाका व्याकरण कोटिको रूपायन हुन्छ । ती कोटिलाई प्रस्तुत अध्ययनमा विश्लेषण गर्दा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषामा ध्रुवीयता र पक्षका आधारमा समानता र अन्य सबै कोटिहरूको रूपायनमा असमानता पाउन सकिन्छ । यी

दुईभाषामा पाइने रूप भिन्नताका कारण लिम्बू भाषाको रूपायन प्रक्रिया नेपाली भाषाभन्दा फरक र छुट्टै अस्तित्व कायम रहेको भाषा हो भन्न सकिन्छ ।

अध्याय : पाँच

निष्कर्ष, सुभाव र उपयोगिता

५.१ निष्कर्ष

नेपालमा विभिन्न भाषा परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन् । लिम्बू भाषा चिनियाँ तिब्बती परिवार भित्रको भाषा हो भने नेपाली भाषा भारपेली परिवारको भाषा हो । नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्र भाषा भएकाले शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार जस्ता विविध क्षेत्रमा यसको प्रभावका कारण नेपालका कतिपय राष्ट्रिय भाषाहरू मृत अवस्थामा पुगेका छन् । लिम्बू भाषा कम व्यक्तिले बोल्ने हुँदा यो भाषा लोपोन्मुख अवस्थामा छ । लिम्बू भाषा कथ्य रूपमा मात्र नभएर लेख्य रूपमा पनि जीवित देखिन्छ तर प्रशस्त मात्रामा भने नभएको अवस्था भेट्न सकिन्छ । लिम्बू भाषाको आफ्नो सिरिजङ्गा लिपि रहेको छ । जसलाई समयमै संरक्षण, सर्वद्वन गर्न सके आफ्नो भाषा, अस्तित्व र संस्कृति गुमाउनबाट बच्न सकिन्छ । लिम्बू भाषी वक्ताहरू सबै ठाउँतिर छरिएर बस्नुले गर्दा (विभिन्न कारणहरू) अर्को भाषाको प्रभावले लोप हुँदै गइरहेको अवस्था छ । अन्य भाषा भन्दा लिम्बू भाषा लवज र उच्चारणमा फरक पाइने आफ्नै रहनसहन, संस्कृति, चाडपर्व तथा भेषभुषा भएको जाति हो । लिम्बू भाषामा आफ्नै मौलिक शब्द र व्याकरण व्यवस्था समेत रहेको पाइन्छ ।

नेपाल भित्र रहेका विभिन्न भाषाभाषीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्छन् । दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्दा विभिन्न किसिमका व्याकरणिक त्रुटिहरू गरेको पाइन्छ । यस्तो अवस्थालाई सुधार गरेर उपयुक्त भाषिक दक्षता वृद्धि गर्न तुलनात्मक अध्ययन महत्त्वपूर्ण हुन जान्छ । यस अवस्थामा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिकोटी तुलनात्मक अध्ययन, विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

यस अध्ययनमा विकारी शब्द अन्तर्गत रूपायन हुने नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदको लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव आदर, कारक र ध्रुवीयतालाई रूपायनिक कोटीका आधारमा विश्लेषण र तुलना गरी तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

५.१.१ समानता

नेपाली भाषा र लिम्बू भाषा दुवैमा प्रयुक्त हुने व्याकरणिक कोटिहरूमा निम्नानुसार समानता पाउन सकिन्छ :

लिम्बू र नेपाली दुवै भाषामा नामको लिङ्ग, विशेषण, वचनको एकवचन, भाव, र ध्रुवीयता जस्ता रूपायनिक कोटिका आधारमा रूपायन प्रक्रियामा समानता पाउन सकिन्छ ।

५.१.२ भिन्नता

लिम्बू र नेपाली भाषाका व्याकरणिक धाराको अध्ययन गर्दा लिङ्गका आधारमा क्रियापदको, वचनको आधारमा नामको, सर्वनामको, विशेषणको र क्रियाको, पुरुषका आधारमा द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनामको प्रयोगमा र पक्षका आधारमा क्रियापदको अज्ञात र अभ्यस्त पक्षमा, कारकका तिर्यक रूपमा र आदरमा उच्च र उच्चतर जस्ता रूपायनिक कोटिहरूमा भिन्नता पाउन सकिन्छ ।

५.१.३ शैक्षिक प्रयोजन

भाषा सिकाइ अभ्यासमा आधारित हुन्छ । हाम्रो देशको विविध क्षेत्रमा नेपाली भाषा माध्यम भएकाले कुनै पनि राष्ट्रिय भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गर्नुको पछाडी शैक्षिक प्रयोजनलाई महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । यस शोधपत्रमा अध्ययन गरिएको व्याकरणिक कोटिका आधारमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययनको केही शैक्षिक प्रयोजनहरू देखिन्छन् । यस अध्ययनका शैक्षिक प्रयोजनलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- १) लिम्बू भाषा र नेपाली भाषा बीच रहेका समानता र असमानताहरू थाहा पाउन सहयोग मिलेछ ।
- २) लिम्बू मातृ भाषाबाट प्राथमिक तहमा पढाइ हुने पाठ्यपुस्तकहरू निर्माण गर्न सहयोग मिलेछ ।
- ३) लिम्बू भाषासँग सम्बद्ध भई अध्ययन गर्न चाहाने अनुसन्धानकर्ताका लागि थप सहयोग मिलेछ ।
- ४) लिम्बू मातृभाषी वत्तालाई नेपाली भाषा सिकाइमा आउन सक्ने कठिनाइ क्षेत्रहरू पहिचान गरी सोही अनुरूप नेपाली भाषा सिक्न सहयोग मिलेछ ।
- ५) लिम्बू भाषाको अध्ययन गर्न चाहाने जोसुकैलाई यस अध्ययनले सहयोग गर्नेछ ।
- ६) लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्दा कठिनाइका क्षेत्रहरू पत्ता लगाइ तदनुरूप शिक्षण कार्य गर्न थप सहयोग मिलेछ ।

५.२ सुझावहरू

प्रस्तुत नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन शोधको अध्ययन अनुसन्धान पश्चात निम्नलिखित सुझावहरू दिन सकिन्छ :

- । लिम्बू भाषी स्वयम् नै आफ्नो भाषाको अध्ययन अनुसन्धान र विकास गर्न अग्रसर हुन जरूरी देखिन्छ ।
- । यो एउटा आदिवासीहरूको भाषा भएकोले यसको ऐतिहासिक महत्त्वलाई मान्यता दिनुपर्छ ।
- । यस भाषाको विकासको लागि छुट्टै व्याकरण, पाठ्यपुस्तक तथा प्रशस्त मात्रामा साहित्यको रचना गरिनुपर्दछ ।
- । लिम्बू भाषाको विशेषताहरूको अध्ययन र पहिचान गरिनुपर्दछ ।
- । यस भाषाको संरक्षण, सर्वद्वन र विकास गर्न सरोकारवाला र भाषाविद्हरूले ध्यान दिनुपर्ने जरूरी देखिन्छ ।
- । यस भाषाको ऐतिहासिक विकासक्रमसम्बन्धी अनुसन्धान गरी भाषिक परिवर्तनको विश्लेषण गरिनुपर्छ ।
- । सञ्चार माध्यमहरूमा लिम्बू भाषाको प्रयोग गर्न सकेमा भाषाको विस्तार गर्न सकिन्थ्यो ।
- । लिम्बू भाषालाई लोपोन्मुख हुन नदिन यसको संरक्षणका साथै जातजातिको धर्म, संस्कृति, कला, साहित्य आदि सम्पूर्ण पक्षहरूको संरक्षण हुन आवश्यक छ ।
- । लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीले दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषा सिक्दा गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटि क्षेत्र पहिचान गरी भाषा शिक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- । दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिकने लिम्बू मातृभाषी सिकारुहरूलाई कक्षामा उचित व्यवस्थापन गरी अभ्यासमा जोड दिँदै त्रुटि निराकरण गर्नुपर्दछ ।
- । लिम्बू भाषाको विकासका निम्ति भाषा योजना तर्जुमा गरी तिनमा मानकको चयन, लेखन पद्धति (वर्णमाला, लिपि, हिज्जे) को निर्धारण शब्द भण्डारको विकास, शब्दकोश र व्याकरणको निर्माणका साथै क्षेत्र विस्तारका लागि पहल गरिनुपर्छ ।
- । लिम्बू भाषाको अध्ययन, अनुसन्धान र विकासका लागि योजना तर्जुमा कार्यक्रम बनाइ तिनको कार्यान्वयन र अनुगमन सम्बन्धी कार्यहरू संस्थागत रूपमा सञ्चालन गर्न राष्ट्रिय भाषा परिषद गठन गरिनुपर्दछ ।

५.३ भावी अनुसन्धानका लागि थप पक्षहरू

अनुसन्धान जटिल प्रक्रिया हो । कुनै पनि अनुसन्धान आफैमा पूर्ण र अन्तिम हुन सक्दैन । त्यसमा पनि फरक भाषा परिवारको अनुसन्धान जटिल हुन्छ र त्यसमा अनन्त बाधा, अड्चन र समस्याहरूको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । भाषिक अनुसन्धान भित्रका जटिलताको सामना पश्चात अपार सफलता नै अनुसन्धानकर्ताको सन्तुष्टि हुन जान्छ । लिम्बू भाषा विगत देखि नै बोलिदै आएको भाषा भएपनि यसको अध्ययन न्यून रूपमा भएको पाइन्छ । सीमित मात्रामा भएका

अध्ययनले लिम्बू भाषाका सबै क्षेत्रलाई उजागर गर्न सक्दैनन् । प्रस्तुत शोधपत्रमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्न खोजिएको छ । उक्त शीर्षकमा गरिएको यो पहिलो अध्ययन हो । भावी अनुसन्धानका लागि निम्नलिखित विषय तथा शीर्षकहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ :

-) लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन,
-) लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा गर्ने त्रुटिको अध्ययन,
-) लिम्बू भाषाको ऐतिहासिक अध्ययन,
-) लिम्बू भाषाको धातु र क्रियापदको अध्ययन,
-) लिम्बू भाषाको पालामहरूको अध्ययन ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५५), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आङ्देम्बे, विमला (२०७२), लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाका पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन, (अप्र. शोधपत्र), इन्द्रपुर : सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।
- केदेम, एलिसा (२०७१), लाइक जर्नल, धरान : सिरिजङ्गा अनुसन्धान केन्द्र ।
- कुरूम्बाङ, हर्कजङ (२०७०), नेपाली लिम्बू शब्दकोष, काठमाडौं : मञ्जुश्री प्रेस ।
- खतिवडा, दैवप्रसाद (२०६८), व्याकरणिक कोटिका आधारमा नेपाली र भौंगड भाषाको व्यतिरेकीअध्ययन, (अप्र. शोधपत्र), इटहरी, जनता बहुमुखी क्याम्पस ।
- चेम्जोङ, इमान सिंह (२०५९), लिम्बू - नेपाली - अङ्ग्रेजीशब्दकोष, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- न्यौपाने, टङ्कप्रसाद र दीपक प्रसाद न्यौपाने (२०६३), रूपविज्ञान, काठमाडौं : भूडीपुराण प्रकाशन ।
- बास्तोला, सीता (२०७०), कक्षा ८ मा अध्ययनरत लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली सिक्दा वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन,(अप्र. शोधपत्र), इन्द्रपुर सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।
- भण्डारी, पारसमणि र शालिग्राम पौड्याल (२०७२), सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषा विज्ञान, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तकभण्डार ।
- रेग्मी, बालकृष्ण (२०६७), कक्षा ६ मा अध्ययनरत लिम्बू भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा वाक्यगठनमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन, (अप्र. शोधपत्र), इन्द्रपुर : सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।
- लखोटिया, सङ्गीता (२०७०), माहेश्वरी र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन (अप्र. शोधपत्र), इटहरी : जनता बहुमुखी क्याम्पस ।

लिम्बू, चित्रवनेम (२०७०), लिम्बू व्याकरण तथा मृत संस्कार विधि, इटहरी : पाथिभरा प्रिन्टिड
प्रेस ।

शर्मा, विष्णुप्रसाद (२०७०), प्रयोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : क्वेष्ट पब्लिकेशन प्रा.लि. ।